

KATHOLIEKE
UNIVERSITEIT
LEUVEN

Wonen en zorg voor ouderen in Limburg

Sien Winters

Sarah Mislon

m.m.v. Stefan Jacques, Provincie Limburg, 2de Directie Welzijn, Studiecel

Projectleiding: Sien Winters

Rapport in opdracht van het Provinciebestuur van Limburg

Oktober 2004

Hoger instituut
voor de arbeid

Voorwoord

De prognoses van het Masterplan Ouderenzorg Limburg 2001-2010 confronteren ons met de harde realiteit: op 10 jaar tijd zal de groep zorgbehoevende ouderen in onze provincie met de helft groeien. Tussen 2005 en 2010 zullen er jaarlijks ca. 1 000 ouderen bijkomen die zorg nodig hebben. De groep van de zwaarst zorgbehoevenden stijgt het sterkst.

Alle betrokkenen moeten zich hiervan bewust zijn en met de nodige creativiteit aan de slag gaan!

Ook als provinciale overheid willen wij onze beleidsinspanningen afstemmen op deze komende vergrijzing.

In onze provincie vindt het grootste gedeelte van de zorg nog altijd plaats in de thuissituatie, veel meer dan in de rest van Vlaanderen. Dit betekent echter ook dat de toenemende zorgvragen deze thuiszorg nog sterker zullen belasten.

Daarom hebben we beslist om als gedeputeerden onze krachten in de beleidsbevoegdheden 'wonen' en 'zorg' te bundelen.

Door het organiseren van een 'Woonhappening' onder het motto 'Wonen van morgen begint vandaag' willen we alvast zoveel mogelijk mensen sensibiliseren over het belang van aangepast en levenslang wonen en van nieuwe 'woon-zorg'-concepten.

Voor deze gelegenheid lieten we de beschikbare gegevens over de Limburgse situatie inzake woningen van/voor senioren en het zorgaanbod verzamelen/actualiseren. We deden hiervoor een beroep op het Hoger Instituut voor de Arbeid (HIVA). De onderzoeksmedewerkers Sarah Mispion en Sien Winters hebben, met de hulp van Stefan Jacques van de Studiecel, op een korte tijdspanne een goed gestoffeerd rapport klaargestoomd, waarvoor onze dank.

Het einde van het studiewerk betekent echter het begin van het veldwerk.

In het laatste hoofdstuk worden de belangrijkste besluiten gebundeld en op basis hiervan een aantal interessante beleidsconclusies geformuleerd.

Wij zullen er zeker verder werk van maken en we roepen alle andere betrokkenen (verantwoordelijken in de thuiszorg en de rusthuissector, lokale besturen, seniorenraden, huisvestingsmaatschappijen, ...) op om hetzelfde te doen!

Jos Claessens
gedeputeerde van Wonen

Sonja Claes
gedeputeerde van Welzijn

Inhoud

1. Inleiding	1
2. De vraag naar wonen en zorg	6
2.1 Inleiding	6
2.2 De demografie	6
2.2.1 Limburg ten opzichte van Vlaanderen	7
2.2.2 De verschillen binnen Limburg	10
2.3 De gezinssituatie van ouderen	10
2.4 De zorgbehoefte van ouderen	12
2.4.1 De relatie tussen leeftijd en zorgbehoevendheid	12
2.4.2 De zorgbehoefte van ouderen in Limburg	12
2.5 De mobiliteit van ouderen	13
2.6 De wensen van ouderen	15
2.7 Besluiten betreffende de vraag naar wonen en zorg	15
3. Het aanbod van wonen en zorg	16
3.1 Het aanbod van woningen	16
3.1.1 Eigendomsstatuut	17
3.1.2 Soort woning	17
3.1.3 Huurprijzen	18
3.1.4 Ouderdom van de woningen	19
3.1.5 Renovaties	20
3.1.6 Oppervlakte van de woningen	21
3.1.7 Comfort van het woningpatrimonium	21
3.1.8 De sociale huisvesting	22
3.1.9 Woningen voor ouderen	23
3.2 Het aanbod van zorg	24
3.2.1 De rusthuizen	24
3.2.2 De rust- en verzorgingstehuizen (RVT)	27
3.2.3 De serviceflats	28
3.2.4 De dagverzorging	30
3.2.5 Het kortverblijf	33
3.2.6 De dienstencentra	34
3.2.7 De diensten voor thuiszorg	36
3.3 De betaalbaarheid van wonen en zorg	41
3.3.1 De betaalbaarheid van het wonen	41
3.3.2 De betaalbaarheid van de residentiële zorg	42
3.4 Besluiten betreffende het aanbod	42

4. Toekomstige ontwikkelingen in wonen en zorg	45
4.1 Inleiding	45
4.2 Ontwikkeling van het aanbod uitgaande van het huidige beleid	45
4.2.1 De rusthuizen	46
4.2.2 De serviceflats	47
4.2.3 De dagverzorging	48
4.2.4 Kortverblijf	48
4.2.5 Dienstencentra	49
4.2.6 Diensten voor gezinszorg	49
4.2.7 Besluit	50
4.3 Nieuwe behoeften vragen nieuwe antwoorden	50
4.3.1 Nieuwe behoeften	50
4.3.2 Ontwikkelingen in Europa	53
4.3.3 De 'woonzorgzone' als omvattend en toekomstgericht concept voor integratie van wonen en zorg	54
5. Besluit en beleidsaanbevelingen	57
Bibliografie	60

1. Inleiding

Dat de veroudering van de bevolking ons voor vele vragen en uitdagingen plaatst, begint meer en meer door te dringen. De aandacht gaat daarbij in het publieke debat vaak nog vooral naar de pensioenen, de pensioenleeftijd en de betaalbaarheid van de zorg. Toch zijn er ook andere vragen die minder prominent aanwezig zijn in de politieke berichtgeving, maar die ouderen zelf misschien nog meer bezig houden. Hoe en waar zij gaan wonen, wie dan kan instaan voor de zorg en hoe die woon- en zorgomgeving er zullen uitzien, behoren daarbij tot de belangrijkste vragen. Dit zijn de uitgangsvragen van dit rapport: welke woon- en zorgvormen voor de ouderen in Limburg zijn er, hoe zijn die uitgebouwd en vooral ook: hoe moeten die evolueren om te voldoen aan de wensen van een kritisch en assertief publiek?

Om op deze vragen een antwoord te kunnen geven, moeten we ons informeren over de vraag en over het aanbod. In de eerste plaats moeten we weten wat de omvang is van de vraag. Hoeveel ouderen zijn er en zullen er bijkomen? Hoe ziet de leeftijdsstructuur van de groep er uit? Wat is hun gezinssituatie? Hoe en waar willen zij wonen? Welke diensten en voorzieningen gebruiken zij en zouden moeten in de omgeving aanwezig zijn? Hoe groot is hun zorgvraag? Aan welke vormen van ondersteuning hebben zij behoefte? Dit komt aan bod in het deeltje 'Vraag naar wonen en zorg'.

Vervolgens is het dan goed om te kijken naar het aanbod aan woon- en zorgvoorzieningen dat reeds aanwezig is. Waaruit bestaat dit aanbod? In welke mate maken ouderen in Limburg hiervan gebruik? Zijn er voldoende voorzieningen? Dit werken we uit in het hoofdstuk 'Aanbod van wonen en zorg'.

In een derde stap werpen we dan een blik in de toekomst: hoe moet het aanbod evolueren om te voldoen aan de groeiende vraag? We bekijken dit eerst vanuit het huidige beleid: als er wordt van uitgegaan dat de toekomstige ouderen dezelfde voorzieningen vragen dan de huidige groep, in welke mate moet dan het aanbod uitbreiden? Dit is echter een zeer beperkte benadering. Immers, de vragen en verwachtingen evolueren. Internationaal zien we diverse nieuwe ontwikkelingen. In Vlaanderen zetten we de eerste stappen in deze richting. We gaan na hoe ook Limburg op deze nieuwe ontwikkelingen kan inspelen.

Bij de bespreking van dit alles schenken we voortdurend aandacht aan de ruimtelijke verschillen. Zo blijkt dat er zeer grote verschillen bestaan tussen gemeenten. Alle verschillen kunnen we niet verklaren. De lokale dynamiek leidt immers vaak een eigen leven, is afhankelijk van toevalligheden, van personen die er actief zijn. Toch zijn er een aantal weerkerende elementen die verschillen kunnen verklaren, zoals bijvoorbeeld de mate van verstedelijking of de economische historiek. De ruimtelijke dimensie is ook bijzonder belangrijk omdat ze cruciaal is voor de bereikbaarheid van voorzieningen. Hoe ver ouderen wonen van winkels, zorg-

voorzieningen, het openbaar vervoer, ... Dit alles bepaalt mee de mate waarin ze zelfstandig kunnen blijven wonen. Vooraleer we de bespreking van vraag en aanbod aanvatten, schetsen we daarom kort de ruimtelijke structuur van de provincie Limburg. Het Ruimtelijk Structuurplan Limburg geeft daarvan een gedetailleerd beeld. We halen hier enkele belangrijke zaken uit, met name de economische geschiedenis en de wijze waarop de bebouwing en verstedelijking hiermee samenhangen, en kijken naar de verschillen tussen de regio's binnen Limburg.

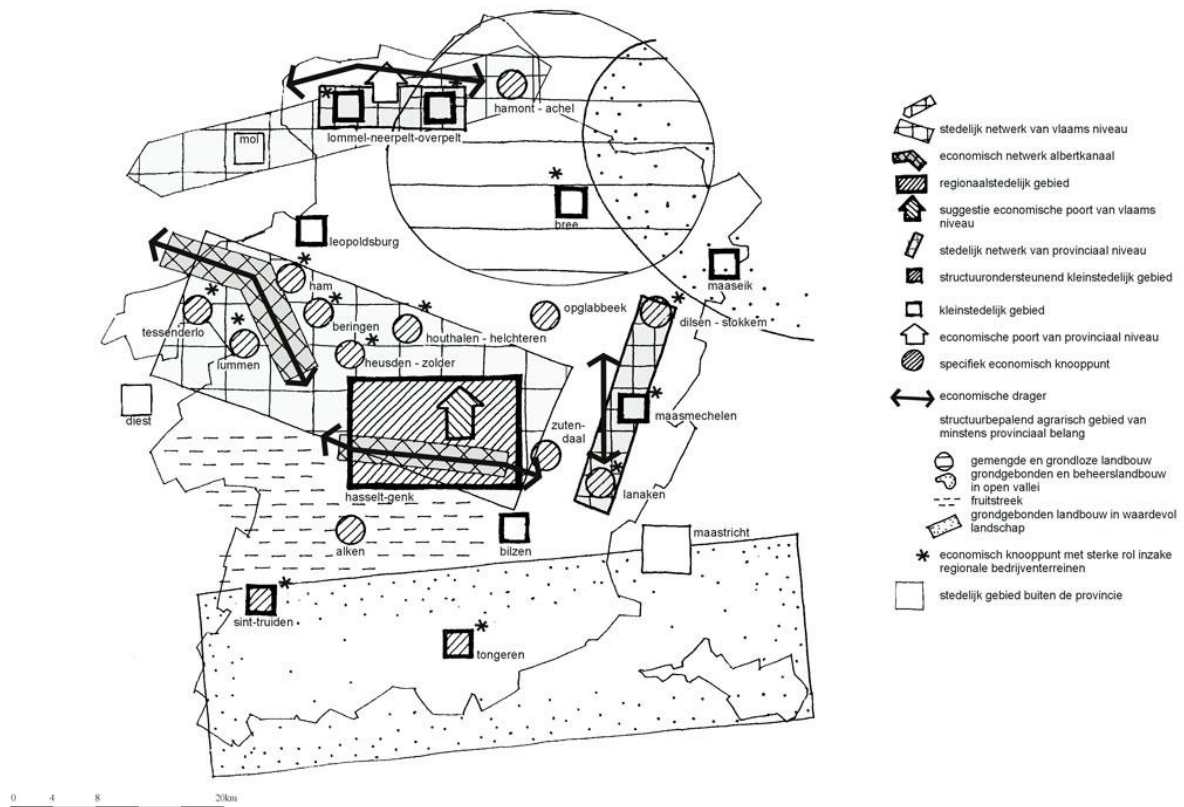
Het zuiden van Limburg heeft een lange en rijke geschiedenis, mede als gevolg van de vruchtbare bodem. Het is traditioneel een landbouwstreek en er kwam relatief weinig industriële ontwikkeling op gang. De nederzettingsstructuur hangt nauw samen met de landschapsstructuur, met kleine dorpskernen rond de kerktoeren, maar ook met lintbebouwing langs de verbindingswegen tussen de kernen en met hoeven die verspreid zijn tussen de landbouwgronden en boomgaarden. Dat er in de streek minder tewerkstellingsmogelijkheden zijn dan in de meer geïndustrialiseerde regio's, leidde ertoe dat de jongeren geleidelijk aan weggetrokken uit de streek, terwijl ouderen er bleven. Hierdoor zijn de bewoners en ook het woningpatrimonium relatief ouder dan elders in Limburg.

In Noord-Limburg was er wel een industrialisatie en deze startte al voor 1900. De fabrieken vestigden zich ver van de bestaande bebouwing, in de nabijheid van het kanaal en later van het spoor. De bebouwing in de omgeving volgde later. Door de ontdekking van steenkool in 1901 kwam ook in Midden-Limburg een industrialisatiebeweging op gang, maar de grote bloeitijd van de Limburgse mijnen kwam er pas na de tweede Wereldoorlog. In de omgeving van de steenkoolmijnen groeide een nieuw soort ruimtelijk-economische structuur. In de directe omgeving van de vindplaats werden nieuwe kernen gebouwd, de zogenaamde cités. Deze cités werden gebouwd tussen veel groen. Het verkeer werd door dubbele banen buiten de arbeiderswijken gehouden en de mijnen zorgden tevens voor de bouw van scholen, kerken, ziekenhuizen en verenigingslokalen zodat totaal nieuwe leefgemeenschappen los van de bestaande kernen gecreëerd werden. Alles gebeurde in de directe omgeving van de mijn, vooral in een strook van West naar Oost doorheen Limburg. Ook nu nog blijven dit kernen met grote bevolkingsdichtheden. Bovendien leidde de migratiestromen van werknemers uit Zuid-Europa en later ook uit de Magreb-landen ertoe dat een relatief groot deel van de bevolking van vreemde afkomst is. De migratie samen met de verschillende nataliteit verklaren waarom dit gebied een relatief jonge bevolking heeft.

De verschillen in verstedelingsgraad binnen Limburg gaan terug op de hierboven geschetste economische ontwikkeling. Er groeiden in Limburg twee belangrijke concentratiegebieden van economische activiteit: het verstedelijkt gebied Hasselt-Genk (met Zonhoven en Diepenbeek) en het Albertkanaal met omgeving (Ham, Tessenderlo, Beringen, Heusden-Zolder, Lummen, Hasselt, Genk, Diepen-

beek, Bilzen, Zutendaal en Lanaken). Daarnaast zijn er een aantal andere stedelijke gebieden die door hun ligging, historische redenen of door de uitbreiding van economische activiteiten een belangrijke plaats innemen in de ruimtelijke en economische structuur van Limburg:

- de structuurondersteunende kleinstedelijke gebieden¹ Tongeren en Sint-Truiden;
- de kleinstedelijke gebieden² Leopoldsburg, Neerpelt-Overpelt, Maasmechelen, Maaseik, Lommel, Bree en Bilzen;
- de specifieke economische knooppunten³ Houthalen-Helchteren, Dilsen-Stokkem, Alken, Hamont-Achel en Opglabbeek.

Bron: Ruimtelijk Structuurplan Limburg

Figuur 1. Gewenste ruimtelijk-economische structuur

In vergelijking met het Vlaamse Gewest heeft Limburg een lage bevolkingsdichtheid (zie tabel B.1 in bijlage). Enkel het verstedelijkt gebied Hasselt-Genk, twee

- 1 Structuurondersteunende kleinstedelijke gebieden zijn goed uitgeruste kleine steden.
- 2 Stedelijke kernen die 'behoorlijk uitgerust' of 'zwak uitgerust' zijn.
- 3 Een economisch knooppunt is een gebied met een hoog aandeel aan werkgelegenheid. De economische knooppunten vormen samen met onder meer de poorten de bestaande ruimtelijk-economische structuur. Het zijn de plaatsen waar het wenselijk is economische activiteiten te concentreren.

kleine steden (Leopoldsburg en Maasmechelen) en Heusden-Zolder en Beringen die langs het Albertkanaal liggen, hebben een hogere bevolkingsdichtheid. Genk heeft de hoogste bevolkingsdichtheid (719 inwoners/km²), gevolgd door Hasselt (674 inwoners/km²). De bevolkingsdichtheid weerspiegelt de belangrijkste economische assen die in bovenstaand kaartje geschetst worden. West-Limburg, Midden-Limburg en Maasland hebben een relatief hoge bevolkingsdichtheid. Dit zijn meer verstedelijkte regio's waar de economische bedrijvigheid het grootst is. Noord- en Zuid-Limburg zijn landelijke gebieden. Noord-Limburg is de dunstbevolkte regio ondanks de aanwezigheid van enkele kleinstedelijke gebieden (Neerpelt, Overpelt, Bree en Lommel) en Hamont-Achtel als specifiek economisch knooppunt. Enkel Neerpelt heeft een hogere bevolkingsdichtheid dan het Limburgse gemiddelde. Zuid-Limburg heeft ook een lage bevolkingsdichtheid. De bevolking is daar voornamelijk geconcentreerd in de vier kernen Alken, Bilzen, Sint-Truiden en Tongeren.

In de hiernavolgende analyses proberen we voor diverse indicatoren Limburg te situeren ten opzichte van Vlaanderen, maar vestigen we ook steeds de aandacht op de verschillen tussen de gemeenten. In de tabellen in bijlagen zijn de meeste gegevens ook opgenomen voor de 44 gemeenten afzonderlijk. Bovendien werden de gemeenten samengevoegd op basis van een veel gebruikte indeling in vijf regio's. Deze regio's zijn (zie figuur 2):

- Regio Maasland: Dilsen-Stokkem, Kinrooi, Lanaken, Maaseik en Maasmechelen;
- Regio Midden-Limburg: As, Diepenbeek, Genk, Hasselt, Houthalen-Helchteren, Opglabbeek, Zonhoven en Zutendaal;
- Regio Noord-Limburg: Bocholt, Bree, Hamont-Achel, Hechtel-Eksel, Lommel, Meeuwen-Gruitrode, Neerpelt, Overpelt en Peer;
- Regio West-Limburg: Beringen, Halen, Ham, Herk-de-Stad, Heusden-Zolder, Leopoldsburg, Lummen en Tessenderlo;
- Regio Zuid-Limburg: Alken, Bilzen, Borgloon, Gingelom, Heers, Herstappe, Hoeselt, Kortesseem, Nieuwerkerken, Riemst, Sint-Truiden, Tongeren, Voeren en Wellen.

INDELING NAAR STREKEN

Provincie Limburg, 2de Directie, Studiecel

Bron: Provincie Limburg, 2de Directie Welzijn, Studiecel

Figuur 2. Indeling van Limburg in vijf regio's

2. De vraag naar wonen en zorg

2.1 Inleiding

Verschillende factoren bepalen de vraag van ouderen naar voorzieningen voor wonen en zorg. Een aantal belangrijke factoren bekijken we hier van dichterbij.

De voornaamste kwantitatieve factor is de demografie, in het bijzonder hoeveel ouderen er zijn nu en hoe de groep zal aangroeien in de toekomst. Een andere belangrijke factor is de gezondheidstoestand van de oudere. Leeftijd, erfelijkheid en sociaal-economische factoren beïnvloeden dat. Daarnaast heeft het sociaal netwerk een belangrijke invloed op de nood aan professionele hulpverlening. Hierbij is de gezinssituatie van groot belang. En ook mobiliteit is een factor waarvan het belang nauwelijks kan overschat worden. Tenslotte bepalen ook persoonlijke ingesteldheid en zingeving mee de zorgvraag. Sommige ouderen hebben een sterk onafhankelijkheidsgevoel en wensen hun zelfstandigheid te behouden zodat ze elke vorm van hulp weigeren. Anderen doen bij het minste een beroep op anderen. Op deze laatste factor kunnen we niet nader ingaan omdat daarover weinig cijfergegevens over bestaan. Ook over het inkomen van ouderen, niettemin een belangrijke vraagfactor, hebben we geen recente gegevens kunnen krijgen.

We merken op dat ook de woning en de woonomgeving de hulpvraag beïnvloedt. Wanneer de huidige woonsituatie op een aantal punten tekort schiet, zal eerder de stap gezet worden tot verhuis of tot gebruik van residentiële voorzieningen. Zo zijn het comfort dat de woning biedt en de woninginrichting van belang voor het goed functioneren van de thuiszorg. Maar deze factoren behandelen we in het volgend hoofdstuk, omdat dit kenmerken van het aanbod zijn.

2.2 De demografie

Aan de hand van enkele demografische coëfficiënten kunnen we de ontwikkeling en de samenstelling van de bevolking in beeld brengen. We kijken eerst naar de verschillen tussen Limburg en Vlaanderen en vervolgens naar de verschillen binnen Limburg.

2.2.1 Limburg ten opzichte van Vlaanderen

Tabel 1. Verouderingsprofiel van Limburg in vergelijking met het Vlaamse Gewest, 2005 en 2050 (in %)

	2005		2050	
	Limburg	Vlaams Gewest	Limburg	Vlaams Gewest
Vergrijzing:				
60+/totale bevolking	20,8	23,0	35,3	34,3
80+/totale bevolking	3,4	4,4	11,4	11,3
Ontgroening ¹	22,1	22,1	18,7	19,5
Afhankelijkheidsratio ²	75,1	82,4	117,4	116,5

1 Ontgroening = $((0-19)/\text{totale bevolking}) * 100$.

2 Afhankelijkheidsratio = $((0-19) + (60+)/((20-59)) * 100$.

Bron: Bevolkingsvooruitzichten NIS, 2000-2050, bewerking HIVA

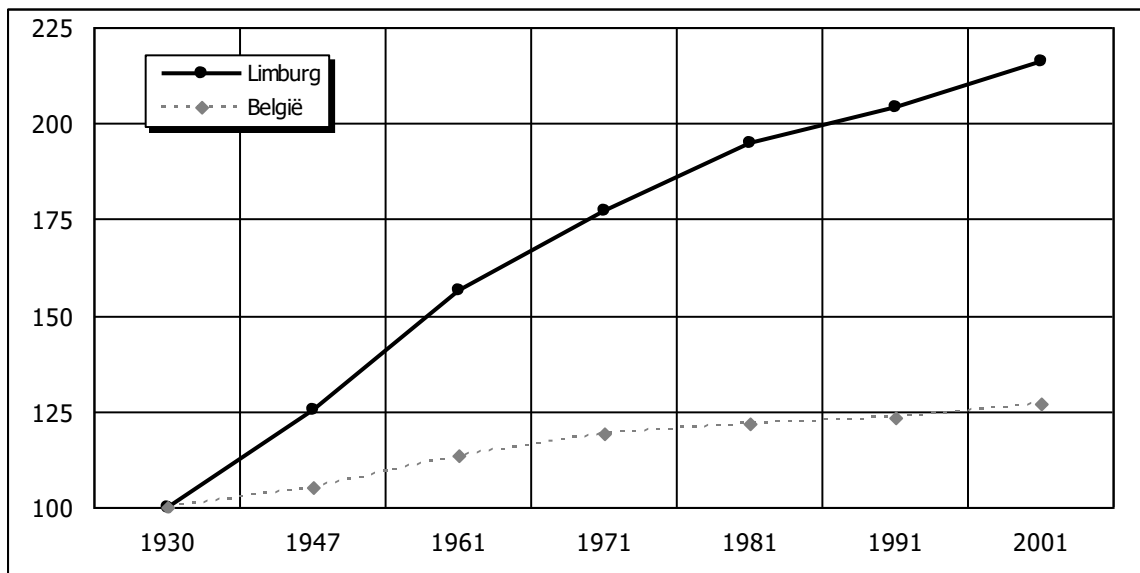
De *vergrijzingcoëfficiënt* meet de veroudering van de bevolking. Deze coëfficiënt geeft de verhouding tussen de ouderen en de totale bevolking. We bekijken zowel het aandeel 60-plussers als het aandeel 80-plussers ten opzichte van de totale bevolking. De groep ouderen blijft aangroeien. Waar het aandeel personen van 60 jaar en ouder in de totale Vlaamse bevolking momenteel nog 23,0% bedraagt, zal dit in 2050 opgelopen zijn tot 34,3%. Bovendien stijgt de groep ouderen op hoge leeftijd sterk. De Vlaamse bevolking telt momenteel 4,4% personen ouder dan 80 jaar. Tegen 2050 zal het aandeel van deze groep stijgen tot 11,3% van de totale bevolking (NIS, Bevolkingsvooruitzichten).

Deze evolutie zal zich ook in Limburg voltrekken. Momenteel telt Limburg 20,8% 60-plussers, dus een iets lager aandeel dan het Vlaamse Gewest. Tegen 2050 zal deze groep 35,3% van de populatie vertegenwoordigen, waarmee de achterstand is ingehaald. Ook de groep hoogbejaarden (80+) zal sterk toenemen: van 3,4% in 2005 naar 11,4% in 2050.

Een verklaring voor deze verschillen tussen Vlaanderen en Limburg, kunnen we vinden in een snelle bevolkingsstijging in Limburg na WO II. Figuur 3 maakt de verschillen in ontwikkeling tussen Limburg en België vanaf 1930 duidelijk.⁴ Wordt de totale bevolking in Limburg en in België op index=100 gezet, dan zien we dat het indexcijfer voor België in 2001 127 bedraagt, terwijl dit in Limburg dan 216 is. De sterke bevolkingsstijging in Limburg hangt samen met de industriële ontwikkeling, met name vooral de groei van de steenkoolmijnen en bestaat voor een

⁴ Bevolkingscijfers voor Vlaanderen kunnen we niet geven omdat deze niet zo ver terug gaan in de tijd.

groot deel uit immigratie van buitenlandse arbeiders. In 1948 bereikten de mijnen met 44 000 arbeiders een tewerkstellingsrekord.

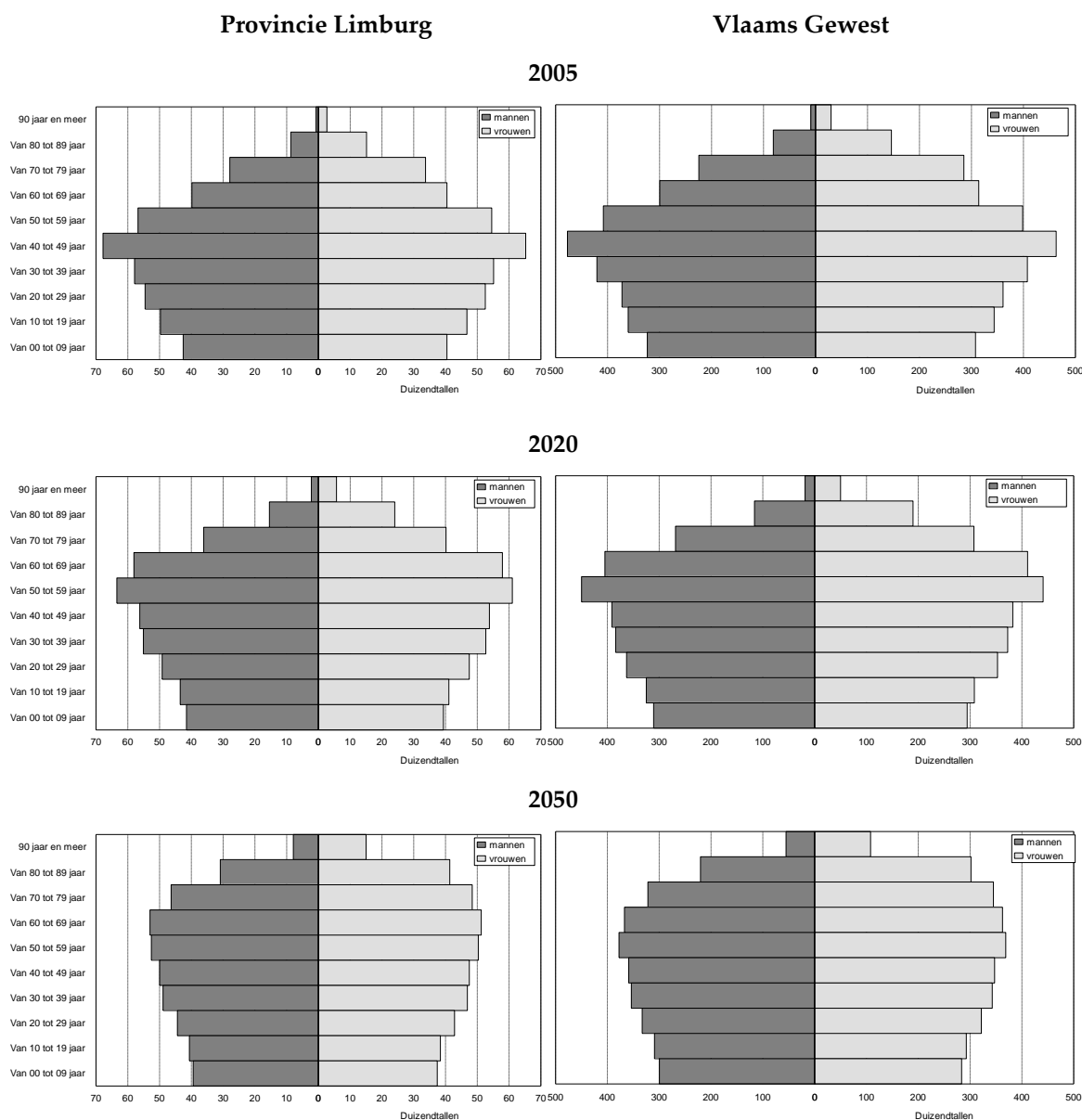
Bron: NIS Bevolkingsstatistieken
Verwerking Provincie Limburg, 2de Directie Welzijn, Studiecel

Figuur 3. Evolutie van de bevolking in Limburg en in België tussen 1930 en 2001, index 1930=100

De *ontgroeningcoëfficiënt* geeft de verhouding van de jongeren (-20 jaar) ten opzichte van de totale bevolking. Met ontgroening wordt bedoeld dat het aandeel kinderen en jongeren op de totale bevolking afneemt. In 2005 is de coëfficiënt voor Limburg nog dezelfde als voor Vlaanderen. De ontgroening manifesteert zich in 2050 evenwel sterker in Limburg dan in het Vlaamse Gewest.

De *afhankelijkheidsratio* tenslotte meet de verhouding tussen het aantal jongeren (-20 jaar) en ouderen (+60 jaar) enerzijds en het aantal personen op actieve leeftijd (20-59 jaar) anderzijds. Deze ratio geeft de verhouding van de bevolking op beroepsactieve leeftijd ten opzichte van de niet-actieve personen en is dus een indicator voor het draagvlak van de welvaartstaat. Momenteel telt het Vlaamse Gewest 100 personen op actieve leeftijd tegenover 82 niet-actieven (kinderen en ouderen). In Limburg is de balans iets beter, daar zijn er 75 personen op niet-actieve leeftijd tegenover 100 personen op actieve leeftijd. Het draagvlak zal zowel in Vlaanderen als in Limburg sterk afnemen: in 2050 zouden er in Vlaanderen en in Limburg tegenover 100 actieve personen 117 niet-actieve personen staan. Tegen 2050 zit Limburg dus op hetzelfde niveau als Vlaanderen. Dit betekent ook dat het draagvlak voor intergenerationele informele hulp sterker zal afnemen in Limburg dan in het Vlaamse Gewest.

De bevolkingspiramides brengen deze evoluties gedetailleerd in beeld (zie figuur 4). Zowel in Limburg als in het Vlaamse Gewest zien we in 2020 en meer nog in 2050 een versmalling van de basis van de piramide en een verbreding van de top.

Bron: Bevolkingsprognoses NIS 2000-2050

Figuur 4. Bevolkingsprognoses voor de provincie Limburg (links) en het Vlaamse Gewest (rechts), 2005, 2020 en 2050

De bevolkingspiramide vertoont in de top een grote scheefheid. De oudere bevolking is immers in grote mate een vrouwelijke bevolking. Eenmaal voorbij de 80 jaar wordt het aandeel van de mannen zeer gering. Ook dit heeft gevolgen voor de specifieke woon- en zorgbehoeften. In de eerste plaats betekent dit dat huishoudens met personen van die leeftijd vaak alleenstaande vrouwen zijn. Ook heeft

het geslacht implicaties voor de aard en de omvang van de hulpvraag vermits de huishoudelijke vaardigheden kunnen verschillen. Bepaalde activiteiten, zoals het bereiden van maaltijden, worden als typisch vrouwelijk aanzien, terwijl andere zoals het opknappen van allerlei klusjes, eerder behoren tot het werkdomein van de man (Lanoye, 1993). Volgens de bevolkingprognoses zal die scheefheid in de toekomst echter verminderen, zowel in het Vlaamse Gewest als in Limburg. Terwijl in 2005 de vrouwen nog resp. 66% en 65% uitmaken van alle 80-plussers, wijzen de prognoses uit dat dit tegen 2050 zal dalen tot resp. 60% en 59%. Er zou dus in de toekomst een verhoogde kans zijn dat in een huwelijk beide partners langer gaan overleven, wat betekent dat er minder alleenstaande ouderen zouden zijn. Dit heeft tot gevolg dat de zorgcapaciteit in de directe omgeving van de oudere toeneemt. Anderzijds geeft deze realiteit van gehuwde of samenwonende ouderen op hoge leeftijd ook uitzicht op een nieuwe problematiek, namelijk de kans op een gedwongen scheiding (mentaal en/of fysiek) omwille van een slechte gezondheidstoestand van één van de partners (Lodewijckx, 2002). Bovendien speelt ook hier het aantal echtscheidingen een rol (zie verder).

2.2.2 De verschillen binnen Limburg

Als we kijken naar de leeftijdsopbouw van de bevolking in de vijf deelregio's van Limburg, zien we vooral een verschil tussen Zuid-Limburg enerzijds en de andere regio's anderzijds (zie tabel B.2 in bijlage). In de regio Zuid-Limburg blijft het aandeel jongeren (0 tot 19 jaar) onder het Limburgse gemiddelde, terwijl de andere regio's een aandeel hebben dat boven het gemiddelde voor Limburg ligt. Anderzijds ligt het aandeel personen van 60 jaar en ouder in deze regio hoger dan gemiddeld in Limburg, terwijl voor de andere Limburgse regio's dit aandeel lager is dan gemiddeld voor Limburg. Zuid-Limburg is dus een duidelijk oudere regio dan de vier andere regio's. In Noord-Limburg zijn er de meeste jongeren (0-19 jaar). Samen met het Maasland is hier het aandeel van de oudere bevolking het laagst.

2.3 De gezinssituatie van ouderen

Het aandeel alleenwonende is een belangrijke factor in de vraag naar zorg. Ingeval van samenwonen met partner of andere familieleden kan men immers verwachten dat de zorg door familie, buren, vrienden en vrijwilligers sterker aanwezig is en dat minder professionele hulpverlening vereist is (Lanoye, 1993).

In vergelijking met het Vlaamse Gewest (24,6%) wonen er in Limburg (20,7%) minder 60-plussers alleen (zie tabel B.3 in bijlage). Enkel Hasselt (25,4%) scoort hoger dan het Vlaamse gemiddelde. In de verstedelijkte gebieden wonen duidelijk meer ouderen alleen dan in de meer landelijke gebieden. De hoogste percentages worden bekomen in Hasselt, Sint-Truiden, Tongeren, Leopoldsburg,

Maasmechelen, Genk, Bree, Tessenderlo en Ham. Ook Hoeselt scoort hoog, alhoewel dit geen stedelijk gebied is.

Ook in de groep 80-plussers zijn er in Limburg (37,1%) minder alleenwonende dan in het Vlaamse Gewest (40,0%). De variatie tussen de gemeenten is voor deze groep evenwel groter. Het percentage varieert tussen de 25% en 46%. Acht gemeenten tellen meer alleenwonende dan het Vlaamse gemiddelde, dit zijn zowel steden (Hasselt, Bree, Maasmechelen, Ham, Tessenderlo en Leopoldsburg) als landelijke gemeenten (Hechtel-Eksel en As).

De gezinssituatie wordt bepaald door demografische factoren (zie hierboven), maar ook door culturele factoren. Belangrijk daarbij zijn o.a. de mate waarin ouderen inwonen bij kinderen en het echtscheidingsgedrag.

In het Vlaamse Gewest nam tussen 1990 en 2000 het percentage ouderen dat in het Vlaamse Gewest inwoont bij de kinderen af. Lodewijckx (2002) onderzocht de regionale verschillen in inwoonsituatie van vrouwen naar gemeente en stelde vast dat gemiddeld 7% van de Vlaamse vrouwen ouder dan 80 jaar inwoont bij een zoon/dochter. Dit inwonen is een eerder ruraal fenomeen. In bepaalde gebieden in Limburg wordt er nog veel ingewoond. In As, Gingelom, Opglabbeek, Zutendaal, Meeuwen-Gruitrode, Borgloon, Heers, Hoeselt, Kortesseem, Riemst en Wellen loopt dit percentage op tot rond de 20% van de vrouwen ouder dan 80 jaar. In bepaalde gemeenten, zoals Hoeselt en As, wonen veel 80-plussers in bij hun kinderen en woont tegelijkertijd ook een groot deel alleen. Zoals we verder zullen zien houdt deze grote variatie verband met het aanbod van residentiële voorzieningen. In gemeenten waar het aanbod klein is, wonen meer 80-plussers alleen of bij hun kinderen. Dit kan wijzen op een onderaanbod van residentiële voorzieningen in die gemeenten.

Eveneens belangrijk voor de gezinssituatie van ouderen is het gezinsgedrag, met name de mate waarin binnen deze generatie echtscheidingen plaatsvinden (en -vonden) en nieuwe gezinnen zijn samengesteld. De generatie geboren na 1940 was tijdens de jaren '70 de generatie waarin zeer veel echtscheidingen voorkwamen. Dit nieuwe gezinsgedrag werd overgenomen en versterkt door de volgende generaties. Hierdoor zal het aantal gescheiden ouderen in de toekomst stijgen. Deze groep en in het bijzonder de groep vrouwen die geen behoorlijke pensioenrechten konden opbouwen, vragen specifieke aandacht (Lodewijckx, 2002). In Limburg deed dit nieuwe gezinsgedrag later zijn intrede dan in de andere provincies. Toch is ook op dit vlak nu een inhaalbeweging aan de gang. We zien in tabel B.4 in bijlage dat in Limburg het aandeel gescheiden personen 4,9% bedraagt tegenover 6,1% in Vlaanderen. De hoogste aandelen zien we niet toevallig in de steden, met name vooral in Tongeren, Sint-Truiden en Hasselt.

2.4 De zorgbehoefte van ouderen

2.4.1 De relatie tussen leeftijd en zorgbehoevendheid

Het grootste deel van de groep ouderen is in goede gezondheid. Uitgedrukt in termen van levensverwachting hebben mannen en vrouwen in Vlaanderen op hun 65ste verjaardag gemiddeld nog 15,6 en 19,7 levensjaren in het vooruitzicht (VRIND 2001). De periode in het leven die wordt gekenmerkt door afhankelijkheid, is relatief beperkt: gemiddeld 1 jaar voor de mannen en 2,5 jaar voor de vrouwen (Matthijs & Van den Troost, 1998, op basis van NIS en van Demeuse, 1998).

Dit wil niet zeggen dat er daarvoor al geen gezondheidsklachten zijn. Bij de groep tussen de 65 en de 74 jaar heeft één op drie ouderen last van chronische gezondheidsproblemen, van wie één derde er ook ernstige hinder van ondervindt. Bij de groep ouder dan 85 jaar heeft iets minder dan de helft te maken met chronische problemen, van wie iets meer dan de helft ernstige hinder heeft (VRIND 2001).

Op basis van de gezondheidsenquête en een UFSIA-DSSB-enquête bij hoogbejaarden gingen Breda, Geerts en Teugels (2000) na hoe de nood aan zorg stijgt met de leeftijd, vertrekkend van de KATZ-schaal, die vooral de lichamelijke zelfredzaamheid meet. De auteurs stelden vast dat eens de 70 jaar gepasseerd de kans op nood aan zorg snel toeneemt. Van de groep ouder dan 85 jaar heeft de meerderheid een zorgvraag. Anderzijds is toch nog 42,9% volledig zelfredzaam. Werd naast de zelfredzaamheid voor persoonsverzorgende taken ook gekeken naar de zelfredzaamheid voor huishoudelijke taken, dan bleek het percentage volledig zelfredzame nog meer te dalen met de leeftijd. In de leeftijdscategorie 75 tot 79 jaar was 39,7% niet meer volledig zelfredzaam, terwijl dit op basis van de KATZ-schaal slechts 16,1% was.

2.4.2 De zorgbehoefte van ouderen in Limburg

We hebben geen informatie over de zorgprofielen van de totale groep ouderen in Limburg, enkel over de ouderen in de thuiszorg en in de rusthuizen. We maken daarbij gebruik van gegevens over de RIZIV-forfaits toegekend in de thuisverpleging en de rusthuiszorg. Deze zijn opgenomen in tabel B.5 in bijlage, naast de cijfers voor de rest van het Vlaamse Gewest.

In Limburg maakt 7,9% van de 60-plussers gebruik van thuisverpleging. Dit is beduidend meer dan in Vlaanderen waar dit aandeel slechts 5,9% is. Alle zorgprofielen en alle leeftijdscategorieën zijn oververtegenwoordigd. Naarmate men ouder wordt, stijgt het percentage dat thuisverpleging krijgt. In Limburg doet 39,3% van de 90-plussers een beroep op thuisverpleging, in de rest van Vlaanderen is dit slechts 24,9%. Het grootste verschil stellen we vast in de categorie 'B'. Dit

zijn mensen met een zware zorgbehoefte. Het aandeel onder hen dat thuisverpleging krijgt, is in Limburg veel hoger dan in de rest van Vlaanderen. Dit kan er op wijzen dat er in Limburg meer zwaar zorgbehoevende ouderen thuis verblijven.

Daar tegenover staat dat in Limburg relatief minder ouderen verblijven in een rusthuis, met name 3,0 op 100 personen van 60 jaar of ouder in Limburg ten opzichte van 4,7 in de rest van Vlaanderen. Deze ondervertegenwoordiging van ouderen in de rusthuizen geldt voor alle zorgcategorieën en voor alle leeftijdsgroepen.

Een gedeelte van de wooneenheden in de rusthuizen krijgt een RVT-erkenning. Dergelijke erkenning is gebaseerd op de zorgbehoefte van de ouderen die verblijven in het rusthuis en betekent een hogere betoelaging vanwege de federale overheid. De overige worden aangeduid als ROB. De cijfers in tabel B.5 maken duidelijk dat er in Limburg niet alleen minder ouderen verblijven in rusthuizen, maar ook in wooneenheden met een RVT-erkenning vergeleken met de rest van Vlaanderen. Het verschil in percentages is evenwel kleiner dan voor de ROB-wooneenheden.

2.5 De mobiliteit van ouderen

Mobiliteit is belangrijk in het leven van ouderen. Wie mobiel is, kan beter instaan voor het eigen levensonderhoud (bv. boodschappen doen) en kan deelnemen aan het sociaal en maatschappelijk leven. We kijken naar het bezit van eigen vervoermiddelen en naar het gebruik van het openbaar vervoer.

Het verplaatsingsgedrag van ouderen verschilt grondig van andere leeftijdsgroepen. De gemiddelde Vlaming legt ongeveer 1/3de van zijn verplaatsingen af voor werk of school, 1/3de voor noodzakelijke motieven, zoals winkelen en naar de dokter gaan, en 1/3de voor ontspanning. Voor ouderen (65+) speelt werken geen rol van betekenis meer. Hun belangrijkste verplaatsingsmotief is winkelen (39%), vervolgens iemand een bezoek brengen (22%), ontspanning (15%). Gemiddeld verplaatsen ze zich nog 1,5 keer per dag, wat maar de helft is van wat andere Vlamingen doen. Ze verplaatsen zich ook minder ver. En in beide gevallen blijft dat ook zo na correctie voor werk- en schoolverplaatsingen (Nuyts, 2003).

De helft van alle verplaatsingen maken ouderen met de wagen, in hoofdzaak als bestuurder (37%) of als passagier (14%). Daarnaast gebeuren 18% van de verplaatsingen te voet en 13% met de fiets. Het bezitten van een wagen en een fiets zijn dan ook belangrijke indicatoren voor de mobiliteit van de oudere (zie de tabellen B.6 en B.7 in bijlage).

We stellen vast dat er in Vlaanderen niet zo grote verschillen zijn tussen de groep 60 tot 74 jaar en de totale bevolking. Boven de 75 jaar daalt het auto- en fietsbezit evenwel zeer sterk. Terwijl 80,6% van de 60- tot 74-jarigen in het bezit is van een

auto, is dit nog slechts 51,1% boven de 75 jaar. Ook het fietsbezit daalt: van 77,3% naar 51,9% met minimum één fiets.

Zowel het fietsbezit als het autobezit is in Limburg gemiddeld iets hoger dan in het Vlaamse Gewest. We bekijken de groep 75-plussers op gemeenteniveau. Het autobezit is op Maasmechelen na overall in Limburg hoger dan gemiddeld in Vlaanderen. De hoogste percentages worden bekomen in de landelijke gebieden. Dat is logisch omdat afstanden tot familie, vrienden, diensten en voorzieningen er doorgaans groter zijn, terwijl het openbaar vervoer minder goed is uitgebouwd (zie verder). Voeren (68,5%) is koploper wat betreft autobezit bij 75-plussers. Andere gemeenten waar het autobezit bij deze groep hoog is, zijn: Opglabbeek (64,9%), Bocholt (63,1%) en Meeuwen-Gruitrode (62,7%). In Maasmechelen (50,3%), Tongeren (51,8%) en Maaseik (51,9%) is het autobezit bij de 75-plussers het laagst. Ook het fietsbezit varieert sterk van gemeente tot gemeente. Bij de 75-plussers schommelen de percentages tussen 67,5% in Heers en 39,6% in Voeren. Er zijn geen duidelijke verschillen tussen landelijke en stedelijke gebieden.

Kijken we tenslotte in tabel 2 naar de toegankelijkheid van openbaar vervoer, dan zien we dat zowel de afstand tot een halte voor bus, tram of metro als de afstand tot een treinstation in Limburg gemiddeld groter is dan in Vlaanderen.⁵ We beschikken niet over cijfers naar regio.

Tabel 2. Afstand van de woonplaats van ouderen 60+ in Limburg tot een halte voor bus-, tram-, metrohalte en tot een treinstation (cumulatief percentage)*

	Afstand tot een halte voor bus, tram of metro		Afstand tot een treinstation	
	Limburg	Vlaanderen	Limburg	Vlaanderen
<250 meter	28,5	30,6	3,2	2,5
250-499 meter	48,1	54,0	5,4	6,2
500-999 meter	68,6	72,7	12,4	15,3
1 km-1,999 km	77,6	83,7	19,2	28,2
2 km-5 km	80,3	88,9	39,8	54,5
>5 km	81,5	90,2	80,3	82,9
Geen idee	82,3	90,8		84,5
Blanco	100,0	100,0	100,0	100,0

* Voor Limburg zijn de cijfers gebaseerd op slechts een 150-tal bruikbare antwoorden. Een bijkomende opmerking is dat mensen bijzonder slecht afstanden kunnen inschatten.

Bron: Nuyts, op basis van Onderzoeken Verplaatsingsgedrag Vlaanderen

⁵ Het aantal ouderen in de steekproef dat minder dan 250 m van een treinstation woont, is vermoedelijk zodanig klein dat het verschil tussen Limburg en Vlaanderen verwaarloosbaar is.

2.6 De wensen van ouderen

Waar en hoe willen ouderen in de toekomst wonen en hoe en door wie willen zij verzorgd worden? Uit diverse woonwensenonderzoeken is gebleken dat zelfstandig blijven en zelf kunnen beslissen over het eigen doen en laten bovenaan het verlanglijstje staat van ouderen. Het is ook onder dit motto dat ouderenverenigingen meespreken als zij aan tafel zitten om te overleggen over kwaliteitsvol wonen (zie o.a. Truyens, 1998). Zelfbeschikking moet daarom een belangrijk uitgangspunt zijn van het woon- en zorgbeleid.

Uit een bevraging van het HIVA bij eigenaars en huurders bleek bovendien hoe belangrijk mensen het vinden om de woning vorm te kunnen geven naar eigen inzicht en eigen smaak. In de woning krijgt de eigen identiteit gestalte (Doms e.a., 2001). Ook ouderen hebben hieraan behoefte. Zij dragen een verleden met zich mee. Hun woning, meubelen, accessoires,... zijn getuigen van dit verleden en bepalen mee hun identiteit.

Ouderen zijn ook heel erg honkvast. Voor vele ouderen is het bijna een must om in de eigen buurt te blijven wonen. Heel belangrijk is ook dat als ouderen beslissen te verhuizen, zij dit liefst maar één maal doen. Uit een studie van Maes e.a. (1998) blijkt dat ouderen in landelijk gebied hun woning gemakkelijker verlaten om in de kern te gaan wonen, liefst niet te ver van kinderen, familie en vrienden, in een omgeving die hen genoeg vertrouwd is. Eenmaal het vooruitzicht komt dat men zichzelf minder goed kan behelpen, waarden ouderen het als de nodige hulp en diensten in de omgeving aanwezig zijn. Tenslotte blijkt ook veiligheid voor ouderen erg belangrijk te zijn kan dit een verhuismotief zijn.

2.7 Besluiten betreffende de vraag naar wonen en zorg

In dit deeltje bekeken we de vraag van ouderen naar wonen en zorg. Hoeveel ouderen zijn er nu en in de toekomst, wat zijn hun behoeften, vragen en wensen?

Momenteel telt Limburg in verhouding tot de totale bevolking minder ouderen dan het Vlaamse Gewest. Maar hun aandeel groeit, waardoor in 2050 Limburg op hetzelfde niveau als Vlaanderen zal komen. Tegen dan zal één op drie Limburgers ouder zijn dan 60 jaar. Hierdoor en mede door de toename van de groep hoogbejaarden zal de vraag naar voorzieningen voor wonen en zorg voor ouderen sterk toenemen.

De deelregio's van Limburg hebben een verschillend demografisch profiel. Zuid-Limburg heeft de oudste bevolking, met relatief weinig jongeren onder de 20 jaar en relatief veel personen van 60 jaar of ouder. Noord-Limburg heeft een jong profiel. Het is de regio met de meeste jongeren, terwijl ook het aandeel ouderen laag is. Het Maastrand wordt gekenmerkt door relatief weinig ouderen.

De gezinssituatie van ouderen is een belangrijke factor in de vraag naar zorg. Alleenwonende hebben namelijk meer professionele zorgvragen dan samenwonenden. In Limburg is er net als elders in Vlaanderen een duidelijk onderscheid tussen de stedelijke en de landelijke gebieden. In de steden is het aantal alleenwonende groter dan in de landelijke gebieden. Ouderen wonen daar nog vaker in bij een zoon/dochter. Bovendien zijn er in Limburg nog relatief minder personen die gescheiden zijn van hun echtgeno(o)t(e), al is er een inhaalbeweging aan de gang. Opnieuw zien we meer gescheiden personen in de steden. Als gevolg van de verschillende gezinssituatie zal de vraag naar professionele zorg in de steden dus groter zal zijn dan in de landelijke regio's.

Vervolgens bepaalt ook de zorgbehoefte de vraag naar ouderenvoorzieningen. De kans om zorgbehoevend te worden stijgt snel eens de 80 jaar gepasseerd. Vooral de nood aan huishoudelijke hulp is groot bij die groep. Met de veroudering van de bevolking zal dus de zorgvraag sterk toenemen.

De globale zorgvraag (berekend op basis van RIZIV-forfaits toegekend in de thuisverpleging en de rusthuiszorg) is in Limburg lichtjes hoger dan elders in Vlaanderen. In Limburg maakt 10,9% van de personen van 60 jaar of ouder gebruik van verpleegkundige zorg, waar dit cijfer voor de rest van Vlaanderen 10,6% is. Een groot verschil tussen Limburg en de rest van Vlaanderen is echter dat in Limburg relatief meer ouderen gebruik maken van de thuisverpleging en minder in een rusthuis verblijven. De ouderen die een beroep doen op thuisverpleging hebben bovendien een zwaarder zorgprofiel dan elders in Vlaanderen. De vraag naar thuiszorg is in Limburg bijgevolg groter, wat mede kan worden verklaard vanuit een achterblijvend aanbod aan residentiële zorg (zie ook verder).

Ouderen maken veel minder verplaatsingen dan andere leeftijdsgroepen. Toch is hun mobiliteit uiterst belangrijk om te kunnen blijven participeren aan het sociale en maatschappelijke leven. In dit verband is het belangrijk te noteren dat boven de 75 jaar het auto- en fietsbezit sterk afneemt. In Limburg blijven ouderen meer dan elders in Vlaanderen in het bezit van een auto of fiets. Eén van de redenen is vermoedelijk de in Limburg relatief grotere afstand tot haltes van het openbaar vervoer.

3. Het aanbod van wonen en zorg

3.1 Het aanbod van woningen

Zoals hierboven aangegeven is Limburg een relatief jonge provincie. Op basis daarvan kunnen we verwachten dat ook het woningpatrimonium relatief jong en van betere kwaliteit is dan in de rest van het Vlaamse Gewest. We bekijken de

kenmerken van het patrimonium op basis van de socio-economische enquête van 2001.⁶

3.1.1 Eigendomsstatuut

Een belangrijke vaststelling uit de socio-economische enquête is dat het aandeel eigenaars in Vlaanderen sinds de Volks- en Woningtelling van 1991 sterk is toegenomen. In 2001 waren drie op vier Vlamingen (76,0%) eigenaar van een woning.

In Limburg is dit aandeel nog hoger, namelijk 80,4% (zie tabel B.8 en B.9 in bijlage). In stedelijke gebieden is het aandeel eigenaars traditioneel veel lager dan in de meer landelijke gebieden. Ook in Limburg is dit zo: slechts vijf gemeenten tellen minder eigenaars dan gemiddeld in Vlaanderen. Dit zijn: Sint-Truiden (75,8%), Maasmechelen (75,4%), Hasselt (74,6%), Genk (71,9%) en Leopoldsburg (70,1%). Dit zijn allemaal steden.

Ouderen tussen de 60 en de 75 jaar zijn minder vaak huurders dan de rest van de populatie. Het hoogste aandeel eigenaars vinden we in de leeftijdsgroep van 60 tot 74 jaar. In Limburg bedraagt hier het aandeel eigenaars zelfs 84,4%. Boven de 75 jaar stijgt het aantal huurders opnieuw in vergelijking met de groep tussen 60-74 jaar.

In Noord-Limburg is het aandeel eigenaars het grootst van alle regio's, dit evenwel met uitzondering voor de groep van 75 jaar en ouder. Midden-Limburg daarentegen kent de hoogste vertegenwoordiging van huurders, en dit over alle leeftijdsgroepen.

3.1.2 Soort woning

De grote meerderheid van de Vlamingen van 20 jaar of ouder (84,5%) woont in een ééngesinswoning (zie tabel B.10 in bijlage). In totaal woont slechts 13,2% in een appartement, studio of kamer (zie tabel B.11).⁷ Tussen 60 en 74 jaar bedraagt dit aandeel 14,2%. Boven de 75 jaar stijgt dit naar 19,8%.

In Limburg (9,6%) wonen minder mensen in een appartement, studio of kamer dan in Vlaanderen (13,2%). Boven de 75 jaar is in Limburg het aandeel (11,8%) groter dan in de andere leeftijdsgroepen, maar dit aandeel blijft toch nog ver beneden het cijfer voor Vlaanderen (19,8%). In de stedelijke gebieden wonen er

⁶ In tegenstelling tot de volkstelling 1991 werd de socio-economische enquête van 2001 niet afgenomen door interviewers, maar schriftelijk ingevuld door de respondenten. Dit heeft ertoe geleid dat een aantal vragen niet ingevuld werd. Deze non-respons namen we mee in het totaal om de percentages per categorie te berekenen. De verschillende bevragingstechniek bemoeilijkt trouwens de vergelijking met de gegevens uit de Volkstelling 1991.

⁷ Hierbij is geen rekening gehouden met de collectieve huishoudens (bv. rusthuizen). Die maken deel uit van een aparte telling. Het gaat hier dus enkel over de private huishoudens.

duidelijk meer mensen in een appartement of studio dan in de landelijke regio's. De grootste concentraties stellen we vast in Genk (18,8%) en Hasselt (19,7%). Dit zijn de enige twee gemeenten waar meer mensen in een appartement wonen dan in het Vlaamse Gewest. In de andere steden wonen tussen 6% en 13% van de inwoners in een appartement, terwijl dit in de dorpen minder dan 6% is. Hierop zijn evenwel enkele uitzonderingen. Alhoewel As een dorp is, woont 10,4% van de inwoners in een appartement. Dilsen-Stokkem, Lummen en Alken liggen in stedelijke gebieden, toch woont minder dan 6% in een appartement.

In de leeftijdscategorie 60-74 jaar zien we hetzelfde. De twee grote steden Hasselt en Genk scoren hoger dan gemiddeld in Vlaanderen, de andere stedelijke gebieden situeren zich tussen 4 en 13%. Enkel Opglabbeek, Dilsen-Stokkem en Alken tellen relatief minder bewoners van appartementen. Op enkele uitzonderingen na, nl. As, Voeren en Bocholt, tellen alle dorpen minder dan 4% 60-74-jarigen die in een appartement wonen.

Ook boven de 75 jaar wonen ouderen in stedelijke gebieden vaker in een appartement dan in de landelijke regio's. Het onderscheid is evenwel niet voor alle gemeenten even duidelijk. Opnieuw zijn Hasselt en Genk koploper, met meer dan 20% van de 75-plussers die in een appartement wonen. Ook Neerpelt zit boven deze grens. In de andere stedelijke gebieden varieert dit aandeel sterk, tussen 3% en 20%. In de meeste dorpen woont minder dan 5% van deze groep in een appartement.

De verstedelijkingsgraad is ook één van de verklaringen voor de verschillen tussen de regio's. In Midden-Limburg is het aandeel van de bewoners dat woont in een appartement, studio of kamer het hoogst, dit voor alle leeftijdsgroepen.

3.1.3 Huurprijzen

De huurprijzen opgedeeld naar klasse verschillen niet sterk tussen Limburg en het Vlaamse Gewest (zie tabel B.12, B.13 en B.14 in bijlage).⁸ De meerderheid betaalt tussen de 248 en 496 euro huur per maand. Globaal zijn er in Limburg wel iets meer goedkope huurwoningen dan in Vlaanderen.

Op gemeenteniveau zijn de verschillen zeer groot. We bekijken de cijfers vooreerst voor alle leeftijdscategorieën samen. Het aandeel goedkope woningen (minder dan 248 euro) varieert sterk. Wat opvalt is dat een aantal stedelijke gebieden veel goedkope huurwoningen tellen. Deze situeren zich rond het Albertkanaal (Genk, Ham, Beringen, Heusden-Zolder, Houthalen-Helchteren en Tessenderlo) en in Oost-Limburg (Maasmechelen en Dilsen-Stokkem). Deze gemeenten tellen ook

⁸ Het is mogelijk dat er grotere verschillen zijn wanneer de effectieve huurprijzen en niet enkel de klasse zouden bekeken worden.

weinig dure huurwoningen (meer dan 495 euro). Dit heeft ongetwijfeld te maken met de mijnen en het industriële verleden van die regio's. De aanwezigheid van grote groepen arbeiders heeft er vermoedelijk tot een relatief hoog aanbod van goedkope huurwoningen geleid. Voeren, Lanaken, Hasselt en Zutendaal tellen het grootst aantal dure huurwoningen, alhoewel deze gemeenten ook in stedelijke gebieden liggen. Een andere verklaring is het belang van de sociale huursector. Zo ligt het aandeel aan de sociale huisvesting in de huursector bijvoorbeeld in Genk en in Dilsen-Stokkem rond de 50% en in Beringen, Heusden-Zolder, Houthalen-Helchteren en Maasmechelen rond de 45% (zie verder).

Bij de vergelijking tussen de regio's springt deze keer West-Limburg in het oog als de regio met relatief het meeste huurwoningen in de goedkoopste prijsklasse. In Noord-Limburg is de middenklasse het meest vertegenwoordigd.

Kijken we vervolgens specifiek naar ouderen, dan zien we dat deze vaker in goedkope huurwoningen wonen en minder vaak in heel dure huurwoningen. Dit geldt zowel in Vlaanderen als in Limburg: in Vlaanderen betaalt 35,0% van de 60-74-jarigen minder dan 248 euro tegenover 24,9% van de totale populatie, in Limburg zijn die verhoudingen 35,3% versus 28,8%. In bepaalde Limburgse gemeenten betaalt meer dan de helft van de 60- tot 74-jarige huurders minder dan 248 euro huur. Het zijn: Ham, Heusden-Zolder, Kortesseem, Beringen, en Dilsen-Stokkem. Ook in Genk betalen vele oudere huurders in deze leeftijdsgroep een lage huur (45,8%). Boven de 75 jaar wonen nog meer mensen in zeer goedkope woningen. Dat ouderen relatief meer wonen in goedkope huurwoningen, is mede te verklaren vanuit de kenmerken van hun woningen. We kijken daarvoor naar de ouderdom van de woningen en naar een aantal comfortkenmerken.

3.1.4 Ouderdom van de woningen

Woningen (en vooral eigendomswoningen) verouderen doorgaans samen met de bewoners (zie tabel B.15 in bijlage). Ouderen wonen veel frequenter dan jongeren in een woning die voor 1945 gebouwd werd. Dit is niet anders in Limburg. Maar, zoals we reeds vermoedden op basis van de demografische gegevens, wonen in Limburg (12,3%) minder personen in oude woningen dan in het Vlaamse Gewest (19,1%).⁹

Slechts in enkele gemeenten wonen er relatief meer bewoners in oude woningen dan in het Vlaamse Gewest. Dit zijn: Voeren, Gingelom, Heers, Borgloon, Riemst, Herstappe en Tongeren. Deze landelijke gemeenten situeren zich in Zuid-Limburg. Ook de andere gemeenten in Zuid-Limburg tellen relatief veel oude wonin-

⁹ Eén van de problemen bij het bekijken van de ouderdom van woningen is dat voor een relatief grote groep woningen de bewoners niet het exacte bouwjaar kennen (Vlaams Gewest: 20%, Limburg: 16%). Hierdoor hebben we enkel zicht op die woningen die met zekerheid voor 1945 gebouwd zijn. In werkelijkheid is hun aandeel vermoedelijk nog groter.

gen. In Midden- en Noord-Limburg zien we het omgekeerde. Dit is te wijten aan de industriële groei van die regio's en de ermee gepaard gaande demografische groei na de Tweede Wereldoorlog.

3.1.5 Renovaties

Oudere woningen vragen meer renovatie. We kunnen daarom verwachten dat in Limburg minder wordt gerenoveerd dan in het Vlaamse Gewest, wat we ook bevestigd zien in de cijfers over het aantal bewoners dat tussen 1991 en 2001 renovaties doorvoerde. Bovendien is het interessant om na te gaan of er in de gemeenten met een ouder woningpatrimonium ook meer gerenoveerd wordt (zie tabel B.16 in bijlage). Dit blijkt niet zo te zijn. We stellen vast dat in de regio Zuid-Limburg, die relatief veel oude woningen telt, het aantal renovaties in tien van de dertien gemeenten lager is dan het Limburgs gemiddelde. Enkel Gingelom, Voeren en Riemst scoren hoger. Wellicht is het woningpatrimonium in die regio minder goed aangepast aan de behoeften van ouderen dan in de rest van Limburg. In Midden-Limburg, met een relatief jong patrimonium, wordt daarentegen wel veel gerenoveerd.

Verder stellen we vast dat ouderen niet alleen in oudere woningen wonen, maar dat zij ook minder renovaties uitvoeren aan hun woning dan andere leeftijdsgroepen. Dit is in Limburg evenzeer het geval als in het Vlaamse Gewest en is in tegenstelling met het gegeven dat oudere woningen meer renovatie vragen. Bij de mogelijke verklaringen moet zeker vermeld worden dat grondige renovatiewerken een hoge kostprijs hebben. Rekening houdend met het gemiddeld toch lage inkomen van ouderen, zal deze financiële inspanning vaak te hoog zijn. De premies van het Vlaamse Gewest die ouderen kunnen krijgen voor het uitvoeren van aanpassingswerken aan de woning, zijn daarbij niet van die omvang dat zij een invloed hebben op de beslissing (Doms e.a., 2001). Ouderen in het algemeen zien ook vaak op tegen de inspanning die een renovatie vraagt.

Om zorgbehoevende (ouderen en personen met een handicap) te stimuleren tot woningrenovaties geeft de provincie Limburg subsidies voor individueel technisch en financieel advies op maat. Dit advies wordt verleend door de vzw Toegankelijkheidsbureau. In 2003 werden in Limburg 49 adviezen verstrekt, waarvan 19 aan ouderen (Jaarverslag 2003 van Toegankelijkheidsbureau vzw). Daarnaast kent de provincie premies toe voor het aangepast (ver)bouwen van woningen voor ouderen en gehandicapten. Deze premie is additioneel aan de Vlaamse aanpassingspremie. In 2003 kende de provincie 105 premies toe. De gemiddelde tegemoetkoming bedroeg 1 492 euro (bron: Provincie Limburg, 2de Directie Welzijn, Huisvesting).

3.1.6 Oppervlakte van de woningen

Limburg telt globaal minder kleine woningen (gedefinieerd als 'kleiner dan 55 m²') dan het Vlaamse Gewest (zie tabel B.17, B.18 en B.19 in bijlage), wat vermoedelijk opnieuw samenhangt met de periode waarin het patrimonium gebouwd is. Woningen tussen 55 en 124 m² komen iets vaker voor. Voor grote woningen scoort Limburg op hetzelfde niveau als het Vlaamse Gewest. Ouderen wonen relatief meer in kleine woningen dan de totale bevolking. Dit is logisch aangezien de woningen van ouderen gemiddeld ouder zijn en omdat men meestal met minder personen een huishouden vormt.

De meeste woningen zijn middelgroot (tussen 55 en 124 m²). De variatie tussen de regio's en tussen de gemeenten is klein. Ook voor kleine en grote woningen is er weinig variatie tussen de gemeenten en regio's. Toch zien we een aantal tendensen. Het grootst aantal kleine woningen vinden we terug in Leopoldsburg (23,5%), Halen (23,3%), Sint-Truiden (24,2%), Tongeren (22,9%) en Gingelom (23,2%). Zuid-Limburg telt globaal vrij veel kleine woningen. Dit hangt samen met de vaststelling dat die regio veel oudere woningen telt. Ook in de grote steden Hasselt (22,2%) en Genk (22,4%) zien we dat er veel kleine woningen zijn, wat deels te maken heeft met de relatief kleinere gezinsomvang in de steden. Voor de leeftijdscategorie 60-74 jaar schommelt het aantal kleine woningen tussen 20% en 30%, voor de 75-plussers is dit tussen 20% en 34%. Er is geen duidelijke lijn te trekken in de verschillen.

Ook voor grote woningen (meer dan 125 m²) is er weinig verschil tussen de gemeenten. Het percentage varieert tussen 7,7% (Leopoldsburg) en 12,6% (Neerpelt). Voor 75-plussers liggen deze percentages in alle gemeenten lager. Dit percentage schommelt tussen 2,4% en 9,2%. De laagste percentages (4% of minder) tekenen we op in As, Tessenderlo, Dilsen-Stokkem, Maasmechelen en Hechtel-Eksel. Gingelom en Zutendaal scoren het hoogst.

3.1.7 Comfort van het woningpatrimonium

Het comfort van de woningen bekijken we op drie kenmerken: centrale verwarming, badkamer en WC (zie resp. tabel B.20, B.21 en B.22 in bijlage). Wat opvalt, is dat het wooncomfort voor elk van de drie kenmerken in Limburg beter is dan in het Vlaamse Gewest. Amper 12,9% van de Limburgers heeft geen centrale verwarming, terwijl dit gemiddeld in Vlaanderen 23,9% is. Zowel in Vlaanderen als in Limburg beschikken de meeste inwoners over een badkamer en een WC. Slechts 2% heeft geen badkamer en/of WC. Dat de Limburgse woningen meer comfort bieden dan de Vlaamse, hangt samen met de relatief jonge leeftijd van het patrimonium. Dit zien we ook in de verschillen tussen de regio's. In Zuid-Limburg, met het oudste patrimonium, zijn er relatief meer bewoners die niet over centrale

verwarming beschikken, en dit voor alle leeftijdsgroepen. Hetzelfde is het geval voor de badkamers.

3.1.8 De sociale huisvesting

Internationaal gezien is het aanbod aan sociale woningen in Vlaanderen zeer beperkt. Het aandeel van de sociale huurwoningen in het totale woningbestand bedraagt in Vlaanderen 5,7%, terwijl dit bijvoorbeeld in Nederland 36% is. Woningen van de sociale huisvestingsmaatschappijen bieden doorgaans een goede woningkwaliteit, hoewel ook bepaalde delen van het patrimonium dringend aan renovatie toe zijn. Naast de sociale huursector is er de sociale koopsector die sociale woningen en sociale kavels verkoopt en sociale leningen ter beschikking stelt van gezinnen onder een bepaalde inkomensgrens.

De reglementering in de sociale huisvesting vertrekt van een niet-categorische benadering en richt zich bijgevolg niet specifiek op de bijzondere noden van ouderen. Toch zien we dat de sector in het verleden tal van bejaardenwoningen heeft gebouwd en dat meer en meer nieuwe projecten inspelen op de noden van ouderen.

Het aandeel van de sociale huurmarkt in het totale woningpatrimonium is in Limburg hetzelfde als in Vlaanderen (5,7%, zie tabel B.23). Maar omdat in Limburg er relatief meer eigenaars zijn, is het aandeel van de sociale huurmarkt binnen de huursector groter. In Limburg woont 30,4% van de huurders in een sociale huurwoning, terwijl dit in het Vlaamse Gewest 21,9% is (tabel B.24 en B.25).

Net zoals elders in Vlaanderen is het belang van de sociale huursector erg verschillend tussen regio's en gemeenten. In tabel B.23 zien we dat de sociale huursector minder dan gemiddeld aanwezig is in Noord- en Zuid-Limburg en zeer sterk is uitgebouwd in de mijnregio. In Genk en Maasmechelen bedragen deze aandelen resp. 14,2% en 11,3%. Ook de andere mijn gemeenten (Beringen, Heusden-Zolder en Houthalen-Helchteren) zitten boven het Vlaamse gemiddelden. Een groter aandeel van de sociale huursector is typisch voor stedelijke gebieden, maar is hier zeker ook mee te verklaren vanuit de mijngeschiedenis. In deze regio was er immers relatief meer nood aan goedkope huurwoningen. Bovendien hebben na de mijnsluitingen meerdere sociale huisvestingsmaatschappijen een deel van de woningen in de cités overgekocht. Eveneens boven het gemiddelde zitten de grotere steden Sint-Truiden en Tongeren, alsook Maaseik en Kortesseem. De andere gemeenten zitten onder het Vlaamse gemiddelde. In Opglabbeek en Herstappe is er zelfs geen enkele sociale huurwoning.

In tabel B.24 en B.25 gaan we na in welke mate de huurders en in het bijzonder de oudere huurders terecht kunnen in de sociale huursector en in huurwoningen verhuurd door gemeenten, OCMW's en intercommunales. Globaal kunnen we

stellen dat bijna één op drie Limburgse huurwoningen eigendom is van een sociale huisvestingsmaatschappij. Dit is meer dan in Vlaanderen waar dit aandeel slechts één op vijf is. In enkele Limburgse gemeenten heeft de sociale huisvestingsmaatschappij zo goed als de helft van de huurmarkt in handen. Dit zijn: Dilsen-Stokkem (50%), Genk (49,7%), Beringen (46,8%), Maasmechelen (46,5%), Kortesse (45,5%), Heusden-Zolder (45,2%), Houthalen-Helchteren (45,2%) en Kinrooi (44,0%), waarbij opnieuw de mijn gemeenten in het oog springen. Deze hoge aandelen sociale woningen staan in contrast met een aantal andere gemeenten, waar de sociale huisvestingsmaatschappijen zo goed als geen huurwoningen bezitten. De laagste percentages tekenen we op in Riemst (1,7%), Wellen (1,6%), Opglabbeek (0,1%) en Herstappe (0%). In vergelijking met de sociale huursector is het aantal woningen verhuurd door openbare besturen vrij beperkt.

Kijken we dan in het bijzonder naar de oudere huurders, dan zien we dat in de leeftijdscategorie 60 tot 74 jaar in Limburg 41,4% van de huurders in een sociale huurwoning woont. Boven de 75 jaar daalt dit aandeel tot 31,5%, wat nog steeds meer is dan voor de globale bevolking (30,4%). Een zelfde evolutie doet zich voor in het Vlaamse Gewest: tussen 60 en 74 jaar huurt 31,3% van de huurders een sociale huurwoning, boven de 75 jaar is dit 28,1%. Het percentage dat een sociale woning huurt daalt dus in Vlaanderen boven de 75 jaar minder sterk dan in Limburg. Opnieuw zijn de verschillen tussen de gemeenten groot. Het aandeel van de 60-74-jarige huurders dat een sociale woning huurt, varieert van 74,7% (Heusden-Zolder) tot 0% (Opglabbeek, Herstappe, Riemst, Wellen en Voeren). Ook voor de 75-plussers constateren we dergelijke verschillen.

Diverse studies toonden aan dat de vraag naar sociale huurwoningen veel groter is dan het beschikbare aanbod. Slechts een deel van de gezinnen die recht hebben om een sociale woning te huren, schrijft zich in op een wachtlijst. Nochtans zijn deze wachtlijsten reeds bijzonder lang. De cijfers over het aantal gezinnen op de wachtlijst in tabel B.26 maken duidelijk dat er in Limburg nog grote vraag is naar bijkomende sociale huurwoningen. Het totaal aantal gezinnen op de wachtlijst bedroeg op 31 december 2003 in Limburg 10 652 gezinnen. In deze groep zien we een eerder beperkte vertegenwoordiging van ouderen, met name 1 446 ouderen in de leeftijdsgroep van 60 tot 79 jaar en 105 van 80 jaar of ouder. Dit maakt duidelijk dat men een sociale woning toch nog steeds vooral ziet als een woning voor jongere gezinnen. Verder valt op dat de wachtlijst vaak het langst is in de gemeenten waar het aanbod relatief groot is, zoals bijvoorbeeld in Genk, waar het aantal wachtenden alleen al 2 104 gezinnen bedraagt.

3.1.9 Woningen voor ouderen

Naast sociale huisvestingsmaatschappijen hebben ook gemeentebesturen, OCMW's of intercommunales een aanbod aan woningen voor ouderen. Dit aanbod wordt nergens systematisch bijgehouden. Ter voorbereiding van de redactie

van dit rapport organiseerde de provincie Limburg een beperkte bevraging bij de 44 gemeenten.

Via de sociale huisvestingsmaatschappijen zijn in 14 gemeenten appartementen en/of woningen specifiek voor senioren (soms ook beschikbaar voor andere doelgroepen). Zeven gemeenten (Diepenbeek, Genk, Hasselt, Hoeselt, Maaseik, Sint-Truiden en Zutendaal) hebben op deze wijze samen 836 appartementen voor senioren beschikbaar. Genk (454) en Sint-Truiden (211) hebben hierin het grootste aandeel. Daarnaast bouwden sociale huisvestingsmaatschappijen in 10 gemeenten (Alken, Genk, Halen, Ham, Herk-de-Stad, Lommel, Lummen, Maaseik, Meeuwen-Gruitrode en Sint-Truiden) samen 319 eengezinswoningen voor senioren. Alken (102) en Lommel (68) zijn hier de koplopers.¹⁰

Tien OCMW's hebben het initiatief genomen om zelf appartementen en/of eengezinswoningen voor senioren te bouwen. Het totale woningaanbod dat op die manier gerealiseerd werd, bedraagt 37 appartementen (in Hasselt en Tessenderlo) en 249 eengezinswoningen (in Alken, Bocholt, Bree, Dilsen-Stokkem, Heusden-Zolder, Houthalen-Helchteren, Maaseik, Tessenderlo en Zonhoven). Tessenderlo (56) en Bree (42) zijn de gemeenten met het grootste aanbod.

3.2 Het aanbod van zorg

3.2.1 De rusthuizen

Het rusthuis is een bij decreet beschermde collectieve woonvorm waar aan ouderen huisvesting geboden wordt evenals de mogelijkheid om geheel of gedeeltelijk gebruik te maken van de aangeboden verzorging. De erkenning voor een rusthuis wordt verleend door de administratie Welzijn en Gezondheid van de Vlaamse Gemeenschap. Een rusthuis kan voor een deel van zijn ROB-woongelegenheden een erkenning vragen tot rust- en verzorgingstehuis (RVT). Een RVT-voorziening is bestemd voor verzorgingsbehoevende ouderen die een aandoening hebben met een langdurig karakter en die intensieve verpleegkundige en paramedische zorg behoeven (zie verder).

Erkenningen en programma

Het programma is gebaseerd op programmatienormen per leeftijdsgroep. Het programma wordt telkens berekend op basis van een bevolkingsprognose van

¹⁰ De bewoners van deze sociale woningen voor ouderen zijn mee opgenomen in de cijfers over de sociale huurders in 3.2.8. Dit is niet het geval voor de bewoners van de woningen in eigendom van het OCMW.

5 jaar later, dus in 2004 wordt het programma berekend op basis van de bevolkingsprognose van 2009.¹¹

Tijdens de afgelopen 5 jaar (1999-2004) zijn er in Vlaanderen 3 590 wooneenheden in rusthuizen bijgekomen, waarvan 611 in Limburg. Voor elke 100 personen ouder dan 80 jaar zijn er ongeveer 26 woongelegenheden in rusthuizen beschikbaar. Op 1 januari 2004 vulde het aanbod in het Vlaamse Gewest het programma slechts voor 84,5% op (wat overeenkomt met een tekort van 11 203 woongelegenheden). Dit percentage is lager dan in 1999, waar dit nog 91,6% bedroeg. De stijging van de wooneenheden is dus niet in verhouding met de toename van het aantal ouderen. Wanneer we ook rekening houden met de in onderzoek zijnde en geplande woongelegenheden, dan beperkt het tekort zich in 2004 ten opzichte van het programma tot 2 998 eenheden. Als gevolg van de toenemende vergrijzing zal het geprogrammeerde aantal woongelegenheden de komende jaren nog verder stijgen.

Het tekort is ongelijk verspreid over de Vlaamse regio's (zie tabel 3). Limburg kent het grootste tekort, met slechts 61% gerealiseerd in januari 2004. Ook Vlaams-Brabant (73% gerealiseerd) blijft achterop. In Oost- en West-Vlaanderen is het programma zo goed als volledig ingevuld. In vergelijking met de andere Vlaamse provincies is de rusthuissector dus in Limburg slechts beperkt uitgebouwd. Er is daarbij zeker geen spraken van een versnelde inhaaloperatie. Van de 3 590 wooneenheden die er in Vlaanderen tijdens de afgelopen 5 jaar bijkwamen, waren er slechts 611 gesitueerd in Limburg.

¹¹ De huidige programmatienormen voor de rusthuizen zijn de volgende:

- 1 woongelegenheden per 100 bejaarden in de leeftijdsgroep 60 tot 74 jaar;
- 4 woongelegenheden per 100 bejaarden in de leeftijdsgroep 75 tot 79 jaar;
- 12 woongelegenheden per 100 bejaarden in de leeftijdsgroep 80 tot 84 jaar;
- 23 woongelegenheden per 100 bejaarden in de leeftijdsgroep 85 tot 89 jaar;
- 32 woongelegenheden per 100 bejaarden in de leeftijdsgroep 90 jaar en ouder.

Tabel 3. Wooneenheden in rusthuizen op 1 januari 2004

	Erkend	In onderzoek of gepland*	Totaal	Programma 2004	Erkend/programma (in %)
Antwerpen	16 918	2 606	19 524	20 241	83,6
Vlaams Brabant	9 039	1 833	10 872	12 358	73,1
Oost-Vlaanderen	16 389	1 222	17 611	16 881	97,1
West-Vlaanderen	13 670	1 225	14 895	14 654	93,3
Limburg	4 876	1 319	6 195	7 961	61,2
Totaal	60 892	8 205	69 097	72 095	84,5

* De geplande eenheden kregen een voorafgaande vergunning. Eenheden die in onderzoek zijn, kregen nog geen voorafgaande vergunning.

Bron: Ministerie Vlaamse Gemeenschap, Departement WVC
Verwerking: Provincie Limburg, 2de Directie Welzijn, Studiecel

In tabel B.27 in bijlage wordt voor alle Limburgse gemeenten het aantal erkende wooneenheden in rusthuizen op 1 januari 2004 vergeleken met de programmatie-norm 2004. De tabel maakt grote regionale verschillen in het aanbod zichtbaar. Het Maasland en West-Limburg scoren het slechtst, met amper de helft van geprogrammeerde plaatsen ingevuld. Midden-Limburg scoort het best (69,5%) maar blijft ook onder het niveau van het Vlaamse Gewest. Slechts vijf gemeenten stijgen boven het gemiddelde voor Vlaanderen uit: Alken (88,7%), Hamont-Achel (111%), Opglabbeek (95,1%), Peer (92,4%) en Voeren (130,4%). Vijf gemeenten hebben helemaal geen wooneenheden in rusthuizen: Hechtel-Eksel, Herk-de-Stad, Herstappe, Meeuwen-Gruitrode en Wellen. Maar ook een aantal gemeenten in stedelijke gebieden tellen opvallend weinig rusthuisbedden in verhouding tot het programma: Maasmechelen (32,2%)¹², Leopoldsburg (32,6%), Tessenderlo (34,6%), Ham (39,8%) en Lanaken (42,9%).

In de stedelijke gebieden met een onderaanbod aan rusthuizen zien we dat 80-plussers vaker alleen wonen. Dit is zo voor: Bree, Ham, Leopoldsburg, Maasmechelen en Tessenderlo. In de dorpen gaat men eerder bij een familielid inwonen. Hoge concentraties inwonende ouderen in combinatie met een onderaanbod van rusthuizen zien we in As, Borgloon, Heers, Hoeselt, Kortessem, Meeuwen-Gruitrode, Riemst en Wellen.

¹² Inclusief de 41 RVT-eenheden in ziekenhuizen die niet zijn opgenomen in de tellingen van de Vlaamse Gemeenschap.

*Beheer***Tabel 4.** Verdeling van de erkende wooneenheden in rusthuizen naar beheer op 1 januari 2004 (in %)*

	Openbaar	Vzw	Privé
Maasland	58,5	41,5	0,0
Midden-Limburg	47,4	43,7	8,8
Noord-Limburg	43,6	51,2	5,2
West-Limburg	31,5	34,4	34,1
Zuid-Limburg	37,7	34,3	27,9
Limburg	42,9	40,7	16,4
Vlaams Gewest	39,0	48,6	12,4

* Voor een volledig overzicht in aantallen per gemeente: zie tabel B.28.

Bron: Ministerie Vlaamse Gemeenschap, Departement WVC
Verwerking: Provincie Limburg, 2de Directie Welzijn, Studiecel

In tabel 4 zien we dat in Limburg de openbare sector (42,9%) en de vzw's (40,7%) ongeveer even sterk vertegenwoordigd zijn. Naast de non-profit sector zijn er ook een aantal for-profit actoren actief in de rusthuissector. Deze private for-profit sector is merkkelijk kleiner (16,4%). Globaal voor het Vlaamse Gewest hebben de vzw's (48,6%) een groter aanbod dan de openbare sector (39,0%). Ook is de private for-profit sector (12,4%) gemiddeld voor Vlaanderen kleiner dan in Limburg (16,4%).

Ook hier weer zijn er duidelijke regionale verschillen. Het Maasland, Midden- en Zuid-Limburg tellen meer verblijfseenheden binnen de openbare sector dan binnen de vzw's. In het Maasland bestaat geen privé-initiatief. Opvallend is het grote aanbod van private wooneenheden in West-Limburg (34,1%) en in Zuid-Limburg (27,9%).

3.2.2 De rust- en verzorgingstehuizen (RVT)

Zoals we hierboven reeds verduidelijkten, kan een deel van de woongelegenheden in een rusthuis een RVT-erkenning krijgen. Een 'rust- en verzorgingstehuis' is dus geen andere voorziening dan een rusthuis, maar wijst enkel op het bijzondere etiket dat vasthangt aan de betreffende wooneenheid in het rusthuis en dat gebaseerd is op de hogere zorgbehoefendheid van de ouderen die er verblijven. Aan de erkenning zijn extra middelen verbonden vanwege de federale overheid. Daartoe worden protocolakkoorden afgesloten tussen de federale overheid en de gemeenschappen.

In Limburg heeft 51,3% van de wooneenheden in rusthuizen een RVT-erkenning (zie tabel B.29 in bijlage). Dit is hoger dan het Vlaamse gemiddelde (44,7%). Toch wijst dit cijfer niet op een gunstige situatie; het is het gevolg van een relatief beperkte capaciteit aan wooneenheden in rusthuizen (zie hierboven). Berekenen we het aandeel van deze erkenningen t.o.v. het programma van de wooneenheden in de rusthuizen, dan blijkt het programma slechts voor 31,4% opgevuld te zijn, terwijl dit in Vlaanderen voor 37,7% is. Er is in Limburg dus niet alleen een achterstand wat betreft het aantal wooneenheden in rusthuizen, maar ook in RVT-erkenningen. Het Maasland en West-Limburg hebben het grootste tekort. Op niveau van de gemeenten zijn de verschillen groot. Het aandeel RVT-erkenningen ten opzichte van het totaal aantal wooneenheden in rusthuizen varieert tussen 0% en 81,3%. Ten opzichte van het programma varieert dit tussen 0% en 62,5%. Tien gemeenten hebben helemaal geen rusthuisbedden met een RVT-erkenning. Dit zijn allemaal kleine gemeenten.

3.2.3 De serviceflats

Serviceflats zijn individuele wooneenheden waar ouderen zelfstandig kunnen wonen en een beroep kunnen doen op gemeenschappelijke dienstverlening die facultatief ter beschikking staat. Ze bieden ouderen een comfortabele woongelegenheden, meestal in de centra of vaak zelfs in de omgeving van een rusthuis. Van bij de introductie van de serviceflats werd deze voorziening opgevat als een woonvorm eerder dan als een zorgvorm: de hulp- en dienstverlening is niet aanwezig in het gebouw, maar moet zonodig wel in het bereik van de bewoners gebracht worden. Meestal gebeurt dit door de diensten voor thuiszorg. Ondersteunende zorginfrastructuur (zoals een restaurant, aangepaste badkamer, kinézaal, ...) is momenteel niet altijd in de onmiddellijke buurt van een serviceflat aanwezig. Slechts voor één op drie serviceflats is er een rusthuis binnen loopafstand, eveneens voor één op drie is een dienstencentrum te voet bereikbaar (Vanden Boer, 1999).

Erkenningen en programma

De serviceflats werden ingevoerd in de regelgeving in 1985. De programmatienorm is vastgelegd op twee wooneenheden per 100 bejaarden, waarbij een bejaarde gedefinieerd wordt als een persoon van 60 jaar of ouder. De belangrijkste realisaties gebeurden in de jaren negentig. Vooral in de periode 1992-1995 was er een belangrijke toename van het aanbod als gevolg van het 'impulsprogramma' van de toenmalige minister. Na 1995 is de groei veel minder spectaculair. Begin 2004 waren er in Vlaanderen 11 175 wooneenheden gerealiseerd terwijl er volgens het programma ruimte is voor 29 403 wooneenheden. Dit betekent een tekort van 18 228 wooneenheden. Indien ook de in onderzoek zijnde en de geplande eenhe-

den in rekening worden gebracht, dan daalt het tekort tot 12 588 eenheden. Bij een constant aanbod zal dit tekort in de toekomst nog toenemen.

In tabel 5 zien we dat, net zoals voor de rusthuizen, de invulling van het programma voor de serviceflats van alle provincies het laagst in Limburg (24,9%). Oost- en West-Vlaanderen hebben opnieuw het grootste aanbod. De verschillen tussen de provincies zijn hier evenwel kleiner dan voor de rusthuizen. In de periode 1999 tot 2004 is in alle provincies het invullingpercentage van het programma gestegen. Gemiddeld voor Vlaanderen bedroeg deze stijging 7 procentpunt. De grootste stijging tekenen we op in Oost-Vlaanderen (+11 procentpunt). De toename in Limburg (+5 procentpunt) was net zoals bij de aangroei van de rusthuissector lager dan gemiddeld in Vlaanderen.

Tabel 5. Woonenheden in serviceflatgebouwen op 1 januari 2004

	Erkend	In onderzoek of gepland*	Totaal	Programma 2004	Erkend/ programma (in %)
Antwerpen	3 229	1 617	4 846	8 114	39,8
Vlaams Brabant	1 460	963	2 423	4 987	29,3
Oost-Vlaanderen	2 944	1 523	4 467	6 765	43,5
West-Vlaanderen	2 636	1 186	3 822	5 898	44,7
Limburg	906	351	1 257	3 639	24,9
Totaal	11 175	5 640	16 815	29 403	38,0

* De geplande eenheden kregen een voorafgaande vergunning. Eenheden die in onderzoek zijn, kregen nog geen vergunning.

Bron: Ministerie Vlaamse Gemeenschap, Departement WVC
Verwerking: Provincie Limburg, 2de Directie Welzijn, Studiecel

In tabel B.30 in bijlage vergelijken we voor alle Limburgse gemeenten het aantal woonenheden in serviceflats met de programmatienorm 2004. Hieruit blijkt dat in Limburg slechts één op vier geprogrammeerde serviceflats is gerealiseerd. Hiermee scoort Limburg veel lager dan het Vlaamse gemiddelde (38,0%). Er zijn ook hier weer grote regionale verschillen. Serviceflats bevinden zich voornamelijk in het stedelijk gebied dat zich uitstrekt over West- en Midden-Limburg. Ook Noord-Limburg telt een aantal stedelijke kernen met serviceflats. Toch halen deze regio's het gemiddeld niveau van Vlaanderen niet. In het Maasland is amper 11% van het programma gerealiseerd. Ook in Zuid-Limburg, een bij uitstek landelijke regio, is de realisatiegraad relatief laag (19,3%).

Serviceflats en rusthuizen mikken ten dele op dezelfde doelgroep, namelijk valide ouderen die niet meer thuis kunnen of willen wonen. De aanwezigheid van ser-

viceflats kan het onderaanbod van rusthuizen dus deels opvangen. Toch zien we dat regio's met een beperkt aanbod aan rusthuizen ook weinig serviceflats tellen. Dit geldt zeker voor het Zuiden en het Noorden van de provincie en het Maasland. De industriële as die door Midden- en West-Limburg loopt, telt relatief veel serviceflats maar heeft ook een beter aanbod aan wooneenheden in rusthuizen dan de rest van de provincie (met uitzondering van Ham, Tessenderlo en Leopoldsburg). Bepaalde gemeenten hebben noch rusthuizen, noch serviceflats (Hechtel-Eksel, Herk-de-Stad, Meeuwen-Gruitrode en Wellen).

Beheer

Tabel 6. Verdeling van de erkende wooneenheden in serviceflats naar beheersinstantie op 1 januari 2004 (in %)*

	Openbaar	Vzw	Privé
Maasland	100,0	0,0	0,0
Midden-Limburg	27,8	59,2	13,1
Noord-Limburg	76,4	23,6	0,0
West-Limburg	60,6	15,2	24,2
Zuid-Limburg	36,0	34,3	29,7
Limburg	50,3	34,3	15,3
Vlaams Gewest	49,0	37,4	13,6

* Voor een volledig overzicht in aantallen per gemeente: zie tabel B.31.

Bron: Ministerie Vlaamse Gemeenschap, Departement WVC
Verwerking: Provincie Limburg, 2de Directie Welzijn, Studiecel

De openbare sector is de belangrijkste aanbieder van serviceflats in Limburg, gevolgd door de vzw's en de private sector. Voor Vlaanderen gelden min of meer dezelfde verhoudingen. Naar regio zijn er duidelijke verschillen. In Midden-Limburg is het aanbod van de openbare sector het laagst. Dit wordt opgevangen door de vzw's. In West- en Zuid-Limburg heeft de private sector ook een vrij groot aandeel serviceflats.

3.2.4 De dagverzorging

Een dagverzorgingscentrum is een verzorgingsstructuur die zwaar zorgbehoevende personen overdag opvangt en die de noodzakelijke ondersteuning verschaft voor het behoud van die personen in hun thuisomgeving. Bij een goed opname- en doorverwijsbeleid kan de dagverzorging immers heel wat opnames in een rusthuis uitstellen of zelfs vermijden.

Erkenningen en programma

De programmatiecijfers zijn uitgedrukt in het aantal verblijfseenheden per 3 000 inwoners, opgedeeld naar leeftijdsgroepen. Voor de toepassing ervan wordt uitgegaan van de bevolkingsprojectie voor het vijfde jaar volgend op het jaar van het indienen van de erkenningaanvraag.¹³

Een dagverzorgingscentrum moet minimum 7 en maximum 15 verblijfseenheden hebben. Hierdoor kunnen ze enkel geopend worden in de grotere kernen. In een landelijk gebied betekent dit lange verplaatsingstijden naar de dagverzorging, wat natuurlijk zijn invloed heeft op het gebruik ervan.

Op 1 januari 2004 bedroeg het aanbod 1 089 erkende eenheden in Vlaanderen, ten opzichte van een programma van 2 378 eenheden. Limburg scoort voor deze voorziening iets beter dan het Vlaamse gemiddelde (zie tabel 7). In alle provincies, en ook in Limburg, is het aantal verblijfseenheden in dagverzorgingscentra (meer dan) verdubbeld tijdens de afgelopen vijf jaar. De cijfers voor Vlaanderen bevestigen dus het groeiend belang van de dagverzorgingscentra. Toch is er nog een lange weg te gaan aangezien de het programma nog maar voor de helft ingevuld is.

Tabel 7. Verblijfseenheden in dagverzorgingscentra op 1 januari 2004

	Erkend	Programma 2004	Erkend/programma (in %)
Antwerpen	248	659	37,6
Vlaams Brabant	88	402	21,9
Oost-Vlaanderen	195	559	34,9
West-Vlaanderen	420	479	87,7
Limburg	138	279	49,5
Totaal	1 089	2 378	45,8

Bron: Ministerie Vlaamse Gemeenschap, Departement WVC
Verwerking: Provincie Limburg, 2de Directie Welzijn, Studiecel

Bekijken we het aanbod aan dagverzorging in Limburg in detail (tabel B.32 in bijlage), dan zien we dat dit zich concentreert in 11 gemeenten, met name vooral in

¹³ De huidige programmatienormen voor de verblijfseenheden in de dagverzorgingscentra zijn de volgende:

- 0,2 verblijfseenheden per 3 000 inwoners van de leeftijdsgroep van 18 tot en met 64 jaar;
- 1 verblijfseenheid per 3 000 inwoners van de leeftijdsgroep van 65 tot en met 69 jaar;
- 5 verblijfseenheden per 3 000 inwoners van de leeftijdsgroep van 70 tot en met 79 jaar;
- 10 verblijfseenheden per 3 000 inwoners van de leeftijdsgroep van 80 tot en met 89 jaar;
- 25 verblijfseenheden per 3 000 inwoners van de leeftijdsgroep vanaf 90 jaar.

de grotere. Met uitzondering van 4 gemeenten wordt het programma hier zelfs overschreden. Er zijn grote verschillen naar regio. In het Maasland is de programmatienorm overschreden (110,5%), terwijl in alle andere regio's het programma slechts zeer gedeeltelijk is gerealiseerd. Noord-Limburg scoort het slechtst met een invulling van amper 15,2% van het programma. Er zijn nog heel wat dagverzorgingscentra met een erkenning met opschorting.¹⁴

Twee factoren verklaren de beperkte invulling van het programma. Een eerste is de schaalgrootte die wordt opgelegd. Een dagverzorgingscentrum moet minimum zeven verblijfseenheden tellen. Een tweede verklaring is de zware financiële impact van dagverzorging voor de organisatie. De betoelaging vanuit de overheid is volgens velen ontoereikend.

Om tegemoet te komen aan het probleem van financiering verleent de provincie Limburg sedert 1998 subsidies aan OCMW's en vzw's die een dagverzorgingscentrum inrichten. De subsidie bedraagt jaarlijks 24 800 euro per centrum.

Beheer

Er zijn geen private for-profit organisaties die dagverzorging aanbieden, enkel vzw's en openbare besturen. De situatie in Limburg verschilt sterk van de rest van Vlaanderen (zie tabel 8). De belangrijkste aanbieders van dagverzorging zijn de openbare besturen (62,3% van de verblijfseenheden), gemiddeld voor Vlaanderen zijn dat de vzw's (76% van de verblijfseenheden). Een lijst met alle aanbieders van dagverzorging is opgenomen in tabel B.33 in bijlage.

Tabel 8. Verdeling van de erkende verblijfseenheden in dagverzorgingscentra naar beheersinstantie op 1 januari 2004 (in %)*

	Openbaar	Vzw
Maasland	64,3	35,7
Midden-Limburg	100,0	0,0
Noord-Limburg	0,0	100,0
West-Limburg	100,0	0,0
Zuid-Limburg	0,0	100,0
Limburg	62,3	37,7
Vlaams Gewest	24,0	76,0

* Voor een volledig overzicht van aantallen per gemeente: zie tabel B.33.

Bron: Ministerie Vlaamse Gemeenschap, Departement WVC
Verwerking: Provincie Limburg, 2de Directie Welzijn, Studiecel

¹⁴ Men kan een 'erkenning met opschorting' vragen voor alle thuiszorgvoorzieningen waarvoor nog een gebouw dient ingericht, verbouwd en /of opgericht te worden. Hiermee schorst men de erkenningprocedure tijdelijk tot de infrastructuur in orde is en men in exploitatie kan gaan. Dit kan voor 5 jaar, eventueel verlengbaar met nog eens 3 jaar.

3.2.5 Het kortverblijf

Het kortverblijf is een vorm van opvang voor ouderen in een rusthuis voor een beperkte periode, met als doel tijdelijk het thuismilieu van de oudere te ontlasten van de dagelijkse zorg. De programmatie is gelijkaardig als bij de dagverzorging. Een centrum voor kortverblijf moet minimum 3 en mag maximum 10 wooneenheden hebben.

Erkenning en programma

In januari 2001 telde het Vlaamse Gewest 310 verblijfseenheden, waarmee het programma voor amper 13,4% ingevuld was. Dit aantal steeg gestaag tijdens de volgende jaren. In januari 2004 waren er 483 verblijfseenheden erkend ten opzichte van een programma van 2 378 verblijfseenheden, hetgeen een opvulpercentage van 20,3% betekent. Nemen we de erkenningen met opschorting mee in rekening, dan is het programma voor 70% ingevuld. Heel veel eenheden zitten dus nog in de planningsfase. Een reden hiervoor is opnieuw dat het organiseren van kortverblijf een zware financiële dobber is voor de organisatie.

Limburg heeft verhoudingsgewijs behaalt het laagste aantal verblijfseenheden uitgebouwd (zie tabel B.34). Amper 7,9% van het programma is hiermee ingevuld. Limburg telt evenwel een groot aantal verblijfseenheden 'met opschorting'. Als deze allemaal gerealiseerd worden, zal het programma voor 51% ingevuld zijn. Opnieuw scoort West-Vlaanderen het best wat betreft de invulling van het programma. Het provinciebestuur van Limburg verleent een investeringssubsidie aan OCMW's, intercommunales en vzw's die extra investeringen verrichten om een centrum voor kortverblijf op te starten.

Tabel 9. Verblijfseenheden in kortverblijf op 1 januari 2004 (aantal verblijfseenheden)

	Erkend	Erkend met opschorting	Totaal	Programma 2004	Erkend/ programma (in %)
Antwerpen	137	288	425	659	20,8
Vlaams Brabant	48	216	264	402	11,9
Oost-Vlaanderen	129	324	453	559	23,1
West-Vlaanderen	147	235	382	479	30,7
Limburg	22	121	143	279	7,9
Totaal	483	1 184	1 667	2 378	20,3

Bron: Ministerie Vlaamse Gemeenschap, Departement WVC
Verwerking: Provincie Limburg, 2de Directie Welzijn, Studiecel

In tabel B.35 in bijlage zien we dat in Limburg deze thuiszorgondersteunende voorziening slechts in zes gemeenten aanwezig is, namelijk in Genk, Gintelom, Lanaken, Leopoldsburg, Neerpelt en Overpelt. Deze gemeenten liggen verspreid in Limburg waardoor er in iedere Limburgse regio een aanbod is van kortverblijf. In Noord-Limburg is dit aanbod het grootst in vergelijking met het programma (dit in tegenstelling tot dagverzorging waar het aanbod in die regio het laagst is). Wanneer alle geplande eenheden gerealiseerd zijn, zullen 25 van de 44 gemeenten een aanbod hebben van kortverblijf.

Beheer

Zowel in Vlaanderen als in Limburg zijn vzw's de belangrijkste aanbieders van kortverblijf (zie tabel 10). In Limburg is dit marktaandeel 72,7%, in het Vlaamse Gewest 70,0%. Wanneer alle op te richten centra gerealiseerd zijn, zullen er in Limburg elf centra voor kortverblijf beheerd worden door OCMW's en zullen ook drie intercommunales een aanbod van kortverblijf hebben. De vzw's zullen vijftien andere centra uitbaten. Een lijst van alle Limburgse centra voor kortverblijf is opgenomen in tabel B.37 in bijlage.

Tabel 10. Verdeling van de erkende verblijfseenheden in kortverblijf naar beheersinstantie op 1 januari 2004 (in %)*

	Openbaar	Vzw
Maasland	0,0	100,0
Midden-Limburg	100,0	0,0
Noord-Limburg	0,0	100,0
West-Limburg	100,0	0,0
Zuid-Limburg	0,0	100,0
Limburg	27,3	72,7
Vlaams Gewest	30,0	70,0

* Voor een volledig overzicht van aantallen per gemeente: zie tabel B.36.

Bron: Ministerie Vlaamse Gemeenschap, Departement WVC
Verwerking: Provincie Limburg, 2de Directie Welzijn, Studiecel

3.2.6 De dienstencentra

Een lokaal dienstencentrum is een voorziening die als opdracht heeft aan de lokale bewoners:

1. Activiteiten van algemene informatieve, recreatieve en vormende aard aan te bieden met het oog op het versterken van het sociale netwerk en dit in overleg met lokale socio-culturele verenigingen en organisaties die gelijksoortige activiteiten aanbieden;

2. Ter plaatse hulp bij activiteiten van het dagelijks leven, inzonderheid hygiënische zorg aan te bieden of binnen het bereik van de gebruikers te brengen.

Erkenning en programma

De wetgeving voorziet de oprichting van één dienstencentrum per 15 000 inwoners, wat voor 2004 neerkomt op 548 lokale dienstencentra voor Vlaanderen. Daarvan waren er in januari 2004 slechts 131 gerealiseerd (zie tabel 11). Opnieuw stellen we lage opvulpercentages vast in Limburg (22,7%). Vlaams-Brabant (16,3%) en Oost-Vlaanderen (16,1%) scoren nog slechter. In Antwerpen is het aanbod het grootst, met een realisatiegraad van 34,5%. In 2004 is het opvulpercentage globaal afgenomen ten opzichte van 1999. In Limburg (en ook lichtjes in Vlaams-Brabant) steeg dit percentage. Daarmee heeft Limburg een inhaalbeweging uitgevoerd, want in 1999 had deze provincie nog het laagste percentage.

Tabel 11. Erkende en geprogrammeerde lokale dienstencentra per provincie (1 januari 2004)

	Erkend	Erkend met opschorting	Totaal	Programma 2004	Erkend/ programma (in %)
Antwerpen	50	21	71	145	34,5
Vlaams-Brabant	16	9	25	98	16,3
Oost-Vlaanderen	20	13	33	124	16,1
West-Vlaanderen	28	21	49	106	26,4
Limburg	17	3	20	75	22,7
Vlaams Gewest	131	67	198	548	23,9

Bron: Ministerie Vlaamse Gemeenschap, Departement WVC
Verwerking: Provincie Limburg, 2de Directie Welzijn, Studiecel

Tabel B.38 in bijlage toont dat in Limburg slechts veertien lokale dienstencentra zijn erkend. In acht Limburgse gemeenten is het programma volledig ingevuld, zes andere hebben een aanbod, maar hiermee is het programma nog niet volledig gerealiseerd. Op regionaal niveau scoort het Maasland slecht. In die regio bevindt zich geen enkel dienstencentrum.

Beheer

Openbare besturen zijn de belangrijkste aanbieders van dienstencentra: 94,1% van het aanbod in Limburg wordt verstrekt door openbare besturen, voor het Vlaamse Gewest ligt dit percentage op 90,1% (zie tabel 12).

Tabel 12. Verdeling van de erkende dienstencentra naar beheersinstantie op 1 januari 2004 (in %)*

	Openbaar	Vzw
Maasland	-	-
Midden-Limburg	100,0	0,0
Noord-Limburg	75,0	25,0
West-Limburg	100,0	0,0
Zuid-Limburg	100,0	0,0
Limburg	94,1	5,9
Vlaams Gewest	90,1	9,9

* Voor een volledig overzicht van aantallen per gemeente: zie tabel B.39.

Bron: Ministerie Vlaamse Gemeenschap, Departement WVC
Verwerking: Provincie Limburg, 2de Directie Welzijn, Studiecel

3.2.7 De diensten voor thuiszorg

Er bestaat een breed gamma aan diensten voor personen en gezinnen met een zorgbehoefte die thuis wonen. We onderscheiden volgende diensten:

- thuisverpleging;
- gezinszorg: persoonsverzorging, huishoudelijke hulp en algemene psychosociale en pedagogische ondersteuning en begeleiding, die met deze persoonsverzorging en huishoudelijke hulp verband houden (Thuiszorgdecreet 1998);
- logistieke hulp en aanvullende thuiszorg: schoonmaakhulp, klusjeshulp en oppashulp;
- samenwerkingsinitiatieven in de thuiszorg (SIT's).

Daarnaast zijn er nog de boodschappendiensten, diensten voor maaltijdbedeling en de vervoersdiensten. Deze zullen we verder niet in detail bespreken.

Thuisverpleging

Eén van de meest gekende diensten is de thuisverpleging. Deze wordt aangeboden door heel wat organisaties. Er zijn privé-diensten die diverse door de Vlaamse Gemeenschap erkende thuisverplegingsinitiatieven hebben. Daarnaast zijn er ook zelfstandige verpleegkundigen.

In 2001 waren er ongeveer 7 500 thuisverpleegkundigen aan het werk in Vlaanderen. Daarvan waren er 5 125 tewerkgesteld door het Witgele Kruis, de grootste privé-organisatie die thuisverpleging aanbiedt. Ongeveer 1 600 verpleegkundigen werken als zelfstandige in de thuiszorg. De meesten van hen werken in een samenwerkingsverband. In Limburg zijn er zo'n 950 verplegenden tewerkgesteld bij het Witgele Kruis (info Provincie Limburg, 2de Directie Welzijn).

Bij de bespreking van de vraag naar zorg gaven we reeds aan dat in Limburg 7,9% van de 60-plussers een beroep doet op thuisverpleging, wat veel is in vergelijking met de rest van Vlaanderen (5,9%). In tabel B.5 in bijlage geven we een overzicht van de gebruikers naar leeftijd en zorgbehoefendheid.

Gezinszorg

De gezinszorg helpt ouderen bij het gewone huishoudelijke werk, zoals koken, het dagelijks onderhoud van de woning, wassen, strijken, ... De verzorgers springen indien nodig ook bij voor de gewone hygiënische verzorging, doen boodschappen, vullen formulieren in en bezorgen die aan de betrokken instanties. De diensten worden zowel aangeboden door private organisaties als door OCMW's.

Voor de gezinszorg wordt jaarlijks door de Vlaamse overheid een urencontingent vastgelegd, vertrekkend van een vooropgesteld aantal uren per leeftijdsgroep.¹⁵ Het urencontingent dat de laatste jaren werd toegekend, lag echter beneden de vastgestelde programmatienormen.

In 2002 bedroeg het totaal subsidieerbare urencontingent voor private diensten voor gezinszorg 13 582 070 uren, waarvan 4 855 697 uren voor Familiehulp en 1 376 768 uren voor de Thuishulp, die dan ook de twee grootste private spelers zijn in de sector. Aan de openbare diensten werd een urencontingent toegekend van 2 325 234 uren. In de totale sector zijn ongeveer 13 000 mensen tewerkgesteld in 150 erkende diensten.

In Limburg is Familiehulp de voornaamste aanbieder van gezinszorg (zie tabel 13). Deze organisatie verstrekt 60,2% van het aanbod aan gezinszorg. De OCMW's zijn de tweede grootste speler met 17,7% van de aangeboden uren. De andere aanbieders hebben een kleiner aanbod.

¹⁵ De huidige programmatienormen zijn de volgende:

- per inwoner van de leeftijdsgroep 0-59 jaar: 0,5 uur per jaar;
- per inwoner van de leeftijdsgroep 60-74 jaar: 3,5 uur per jaar;
- per inwoner van de leeftijdsgroep 75-84 jaar: 17,5 uur per jaar;
- per inwoner van de leeftijdsgroep vanaf 85 jaar: 40 uur per jaar.

Voor de toepassing van de programmacijfers wordt uitgegaan van de bevolkingsprojecties van het jaar volgend op het jaar waarop de programmatie betrekking heeft.

Tabel 13. Aantal uren gezinszorg opgedeeld naar organisatie in Limburg (in 2001)

	Gepresteerde uren	Uren in %
Familiehulp Limburg	940 318	60,20
OCMW	276 779	17,72
Vzw Thuishulp	138 508	8,87
Solidariteit voor het Gezin	77 084	4,94
Landelijke Thuiszorg	69 330	4,44
TGZ De Eerste Lijn	29 961	1,92
Onafhankelijke Thuiszorg verenigingen	20 071	1,29
TGZ Midden-Limburg	9 890	0,63
Totaal	1 561 941	100,00

Bron: <http://www.wvc.vlaanderen.be/thuiszorg/>

In tabel B.40 in bijlage is per gemeente het aantal gepresteerde uren en het contingent overeenkomstig het programma 2001 opgenomen. We zien dat in Limburg 91% van het toegekende contingent ook effectief gepresteerd is. Dit is iets hoger dan het Vlaamse Gewest, waar de realisatie 89% bedraagt.¹⁶ Er is een ongelijke spreiding van dit percentage over de regio's: in sommige regio's wordt meer gepresteerd dan voorzien in het contingent, in andere minder. In West-Limburg is de realisatiegraad het hoogst. Het aanbod bedraagt daar 110% van het programma. De laagste percentages tekenen we op in Midden-Limburg (83%) en in Zuid-Limburg (83%). Op gemeentelijk niveau zijn de verschillen nog groter. Kortesseem scoort het hoogst, met 173%. Daartegenover staat dat in Alken, Lanaken en Voeren het contingent voor minder dan de helft is opgebruikt.

Ongeveer 85% van de door gezinszorg geholpen Limburgse gezinnen zijn gezinnen met personen van 65 jaar of ouder. Er wordt jaarlijks gemiddeld 11,46 uur gezinszorg aangeboden per inwoner van 65 jaar of ouder. Dit is vergelijkbaar met het Vlaamse Gewest. Er zijn evenwel grote verschillen tussen de gemeenten. In Kortesseem, Opglabbeek, Kinrooi en Meeuwen-Gruitrode wordt jaarlijks meer dan 20 uur aangeboden per 65-plusser. In Lanaken, Alken en Voeren is dit minder dan 6 uur.

Logistieke hulp en aanvullende thuiszorg

Logistieke hulp en aanvullende thuiszorg bestaat uit poetshulp, klusjeshulp en oppashulp en de daarmee verband houdende psychosociale en pedagogische ondersteuning.

¹⁶ Dat het urencontingent niet volledig wordt opgebruikt, heeft te maken met het systeem van planning en toewijzing van hulp en niet met onvoldoende vraag

Net als gezinszorg is poetshulp voornamelijk gericht op ouderen: 95% van de uren poetshulp wordt verstrekt aan personen van 65 jaar en ouder. In Vlaanderen nemen de OCMW's 51,2% van de uren poetshulp voor hun rekening en de vzw's 48,8% (waarvan Familiehulp 21,6% en Thuishulp 10,1%).

Uitgedrukt in uren per 65-plusser is het aanbod in Limburg vergelijkbaar met het Vlaamse Gewest (zie tabel B.41 in bijlage). Per 65-plusser wordt jaarlijks gemiddeld 7,76 uur aangeboden. Hiermee is het aanbod van poetshulp kleiner dan het aanbod van gezinszorg. Er zijn grote verschillen naar regio. Het grootste aanbod, uitgedrukt in uren per 65-plusser, vinden we terug in Zuid-Limburg (9,8 uur). Maasland (6,34 uur) en Midden-Limburg (6,61 uur) scoren het laagst. Opnieuw zijn de verschillen tussen gemeenten nog groter. Meeuwen-Gruitrode scoort het laagst met nog geen 4 uur poetshulp per 65-plussers. Deze gemeente heeft evenwel een zeer groot aanbod aan gezinszorg, wat het onderaanbod van poetshulp kan compenseren. Zeven gemeenten bieden jaarlijks meer dan 10 uur poetshulp aan per 65-plusser, hiervan behaalt Kortesseem het hoogste aantal gepresteerde uren (12,35 uur).

In Vlaanderen zijn momenteel 42 diensten voor oppashulp erkend door het thuiszorgdecreet van 1998. Hun doel is veiligheid, gezelschap en de strikt noodzakelijke zorgen te verzekeren. Het aanbod is regionaal zeer verdeeld. In Limburg zijn de erkende diensten van Netwerk Thuiszorg (ISIS en WGK) en Thuishulp actief. Samen leverden ze in 2001 194 617 uren oppashulp bij in totaal 1 205 cliënten. Naast deze drie erkende diensten zijn er in Limburg ook nog oppasdiensten erkend als vrijwilligersorganisatie (Zorgende Handen). Voor oppas van ouderen kan men ook terecht bij de bejaardenoppas- en gezelschapsdiensten die ingericht worden door onder meer lokale ziekenfondsen, het OCMW en diverse verenigingen. Met hun vrijwilligers leveren zij vele uren oppas bij zorgbehoevende ouderen.

De samenwerkingsinitiatieven in de thuiszorg

Eigen aan de Vlaamse situatie is dat het in de thuiszorg telkens andere organisaties zijn die een andere dienst aanbieden. Soms zijn het private organisaties, soms publieke. Het samenstellen van een zorg- en dienstenpakket op maat van de zorgvrager is bijgevolg geen evidentie en vraagt hulp of bemiddeling van wie hier goed in thuis is. Om deze reden heeft de Vlaamse Regering bij Besluit van 21 december 1990 de SIT's in het leven geroepen, met als doel de coördinatie en ondersteuning van de thuisverzorging bij zwaar zorgbehoevende patiënten te verbeteren.

In Limburg gebeurt deze coördinatie op provinciaal niveau door de vzw LISTEL, die werd opgericht in oktober 1991.¹⁷ Hulpverleners spreken onder elkaar af hoe zij multidisciplinair overleg rond patiënten organiseren en welke vorming zij nodig achten.

LISTEL fungeert als SIT-koepel voor de provincie Limburg. Er zijn SIT's in 14 regio's. Samen dekken deze de provincie Limburg, met uitzondering van de gemeente Lommel, die ervoor gekozen heeft een eigen SIT-werking uit te bouwen.

Alle ondertekenaars van het samenwerkingsprotocol verbinden zich ertoe de 'Code Samenwerking in de Thuisverzorging in Limburg' na te leven. Het basisprincipe van deze code is dat de patiënt vrij zijn hulpverlener kiest. De hulpverlener die aan huis komt, verstrekt wel alle informatie over andere mogelijke vormen van hulpverlening en kan ook andere hulpverleners introduceren, maar het blijven de patiënt en zijn familie die de uiteindelijke keuze maken.

Sommige patiëntsituaties vereisen een geregeld overleg. In bepaalde omstandigheden is de zorgsituatie zo complex dat de afspraken van dit overleg best schriftelijk worden vastgelegd. Dit gebeurt dan in een 'zorgenplan', dat bij de patiënt aan huis aanwezig is.

Het zorgenplan bevat de identificatiegegevens van de patiënt en de betrokken professionele en niet-professionele hulpverleners en alle informatie die van belang is voor de zorgsituatie. Het is ook een middel tot communicatie tussen hulpverleners, mantelzorgers en de patiënt zelf.

Hulpverleners kunnen een beroep doen op een ambtenaar van het OCMW, de 'OCMW-zorgbemiddelaar'. Deze zorgbemiddelaar zal de gesprekstafel aanbieden, het thuiszorgteam samenroepen en instaan voor de administratie (verslag en opmaak zorgenplan). Op die wijze zorgen de OCMW's en hun zorgbemiddelaars voor de garantie dat er, indien nodig, een multidisciplinair overleg over de eerste lijnsgezondheidszorg in hun gemeente georganiseerd wordt. De provincie Limburg zorgt voor een financiële ondersteuning van deze opdracht.

In tabel B.42 in bijlage zien we dat in 2003 in Limburg in totaal 2 611 zorgenplannen werden opgesteld, waarvan de grote meerderheid voor oudere patiënten. Het gebruik van zorgenplannen is het hoogst in de hoogste leeftijdsgroepen. Er zijn in gebruik wel grote verschillen tussen gemeenten. Zo valt bijvoorbeeld de gemeente Lommel op met een bijzonder hoog aantal zorgenplannen.

¹⁷ De doelstelling zit vervat in de naam, namelijk 'Limburgs Overleg van Samenwerkingsinitiatieven in de Thuisverzorging en Multidisciplinaire Vorming in de Eerstelijnsgezondheidszorg'.

3.3 De betaalbaarheid van wonen en zorg

3.3.1 De betaalbaarheid van het wonen

Wat het wonen kost, is een belangrijke bekommernis van vele ouderen. Bij de ouderen die nog thuis wonen, zijn het vooral de huurders die de meeste betaalbaarheidproblemen ondervinden. Het eigen woningbezit blijkt immers een belangrijke, zonet de voornaamste factor in de welvaartspositie van ouderen (Pacolet, 1998). De verklaring ligt voor de hand. Gemiddeld gezien beschikken eigenaars tijdens hun beroepsleven reeds over betere inkomens dan de huurders (Meulemans, Geurts & De Decker, 1996). Wanneer met de pensionering hun inkomen daalt, is echter voor hen meestal ook de leninglast van de woning weggevallen. Hun woonuitgaven beperken zich tot uitgaven voor elektriciteit, verwarming, onderhoud van de woning, e.a. Deze groep houdt een redelijk inkomen over en kan vaak zelfs nog sparen.

De niet-eigenaars beschikken tijdens hun beroepsleven gemiddeld over een lager inkomen dan de eigenaars. Met de pensionering daalt dit inkomen nog. Anderzijds blijft echter hun woonlast aanzienlijk: zij zijn verplicht hun verdere leven huur te betalen. Het aandeel van de woonuitgaven in hun inkomen stijgt hierdoor met de leeftijd. We zien dan ook heel wat betaalbaarheidproblemen bij de oudere huurders: vooral alleenstaanden worden getroffen. We leren uit een studie van OASeS en CSB (Pannecoucke, 2001) dat 64% van de 65-plussers met woonlasten in 1997 meer dan 20% van het inkomen besteedde aan de 'naakte' woonkost, d.w.z. exclusief water, elektriciteit, gas en andere onkosten. (zie ook tabel B.12, B.13 en B.14 in bijlage over de huurprijzen in Limburg en in het Vlaamse Gewest).

Toch is er ook bij de eigenaars een groep waarvoor zich betaalbaarheidproblemen stellen i.v.m. wonen, in het bijzonder wanneer grote onderhoudskosten of renovatiewerken noodzakelijk zijn. Zoals we hierboven reeds verduidelijkten, wonen ouderen vaak in oude woningen. Deze woningen zijn niet steeds uitgerust met modern comfort en vertonen ook in veel gevallen zware uitwendige gebreken (bv. een lekkend dak, versleten schrijnwerk, vochtproblemen, ...). In verhouding tot hun inkomen wegen de kosten voor deze werken voor een deel van de ouderen zwaar. De premies die het Vlaamse Gewest ter beschikking stelt om deze werken aan te moedigen, zijn veel te beperkt van omvang om effectief invloed te hebben op de beslissing tot het uitvoeren van renovatiewerken. Bovendien worden ze pas uitbetaald nadat de werken zijn uitgevoerd. De aanvragers worden dus verwacht de kosten te prefinancierend vanuit spaargelden.

3.3.2 De betaalbaarheid van de residentiële zorg

De kosten van de residentiële zorg zijn hoog. Vele ouderen maken zich zorgen dat ze de rekening niet zullen kunnen betalen eenmaal ze de overstap zullen moeten maken naar een verzorgingstehuis.

Een mogelijke indicator van de betaalbaarheid is de verhouding tussen de prijs van de residentiële zorg en het pensioen. Heeren en Theuwis (1999) berekenden dat met de gemeente als observatie-eenheid het pensioen in het Vlaamse Gewest in 1997 gemiddeld 63,4% van de logies-maandprijs dekte.¹⁸ Een gelijkaardige berekening voor Limburg toonde dat de betaalbaarheid in Limburg beter is dan in de andere provincies. De verhouding tussen het pensioen en de maanprijs bedroeg in Limburg 69,8%. We wijzen er op dat de maandprijzen niet alles zeggen. Er zijn namelijk grote verschillen tussen rusthuizen in de mate waarin kosten inbegrepen zijn in de dagprijs.

3.4 Besluiten betreffende het aanbod

In dit hoofdstuk bekeken we het huidig aanbod van wonen en zorg in Limburg, waarbij we telkens de relatie legden met de leeftijd van de bewoners en de demografische structuur van Limburg en de deelregio's.

Een eerste belangrijke vaststelling is dat 4 op 5 Limburgers wonen in een woning waarvan zij eigenaar zijn, wat een duidelijk hoger aandeel is dan elders in Vlaanderen. Bij de groep bewoners van 60 tot 75 jaar is het aandeel eigenaars nog hoger. Vanaf 75 jaar daalt het aandeel van de eigenaar-bewoner.

De doorsnee Limburger bewoont ook een ander type van woning dan de doorsnee Vlaming. Er zijn in Limburg relatief minder appartementen, studio's of kamers. De groep vanaf 75 jaar vinden we meer in dit type woongelegenheden dan andere leeftijdsgroepen, maar in Limburg ligt ook dit aandeel lager dan in het Vlaamse Gewest.

Bij de huurders betaalt de meerderheid in Limburg tussen de 248 en de 496 euro huur per maand, wat vergelijkbaar is met het Vlaamse Gewest. In Limburg zien we wel relatief iets meer huurwoningen in de goedkoopste prijsklasse. Ouderen wonen in Vlaanderen, en ook in Limburg relatief meer in goedkope huurwoningen dan andere leeftijdsgroepen.

Dit is mee te verklaren vanuit de kenmerken van het woningpatrimonium. Limburg, als provincie met een relatief jonge bewonersgroep, heeft ook een relatief

¹⁸ De maandprijs werd berekend op basis van dagprijzen ontvangen van het Ministerie van Economische Zaken. Bij de bepaling van de dagprijzen per gemeente werd het aandeel van de woongelegenheden per juridisch statuut en per gemeente gebruikt als wegingcoëfficiënt, dit om te voorkomen dat de dagprijzen in kleine voorzieningen een te grote invloed zouden hebben op het gemiddelde.

jong woningpatrimonium. Hiermee hangt samen dat er in Limburg relatief minder kleine woningen voorkomen en dat het comfort naar verhouding beter is. Het is dan ook logisch dat er in Limburg iets minder wordt gerenoveerd dan in het Vlaamse Gewest. Belangrijk voor de woonsituatie van ouderen is het gegeven dat hun woningen doorgaans ouder zijn dan de woningen van de jongere generaties en dus meer renovaties behoeven, terwijl de cijfers tonen dat ouderen juist minder renoveren. De hoge kostprijs van de werken, het opzien tegen de werken, het ontbreken van een substantiële aanmoedigingspremie kunnen hiervoor mede een verklaring bieden.

Het aandeel van het sociale huurpatrimonium in het totale woningbestand is in Limburg hetzelfde als in het Vlaamse Gewest (5,7%). Maar omdat in Limburg er relatief meer eigenaars zijn, is het aandeel van de sociale huurmarkt binnen de huursector in Limburg groter dan in het Vlaamse Gewest. Toch is er nog zeer veel vraag naar bijkomende sociale woningen. Einde 2003 stonden in Limburg meer dan 10 000 gezinnen op de wachtlijst voor een sociale huurwoning. In deze groep zien we een eerder beperkte vertegenwoordiging van ouderen.

Binnen de provincie Limburg zien we een aantal verschillen in het woningbestand. Net als elders in Vlaanderen vinden we in Limburg de gekende verschillen terug tussen stedelijke gebieden en plattelandsgebieden. In de steden en de verstedelijkte regio's (de regio Midden-Limburg, de mijngemeenten) is het aandeel eigenaars relatief lager, vinden we meer woningen van het type appartement, studio of kamer, zijn er relatief meer goedkope huurwoningen en meer sociale huurwoningen.

Sommige regionale verschillen hangen samen met de verschillende demografische situatie. In Zuid-Limburg, met een meer verouderde bevolking, wonen meer mensen in oudere woningen en is het comfort iets minder goed. Anderzijds stellen we vast dat er hier juist minder woningen worden gerenoveerd en dat er minder sociale huurwoningen zijn. In Noord-Limburg daarentegen, met een relatief jongere bevolking, zien we een hoger aandeel eigenaars en minder oude woningen.

Kijken we naar het aanbod van zorg, dan zien we dat Limburg in vergelijking met de rest van Vlaanderen meer georiënteerd is op thuiszorg en minder op residentiële zorg. Het aantal plaatsen in residentiële voorzieningen (ROB en RVT), serviceflats en kortverblijf is laag in Limburg in vergelijking met het Vlaamse Gewest. Voor dagverzorging en dienstencentra scoort Limburg iets beter, maar is het programma nog steeds verre van ingevuld. Voor kortverblijf en dagverzorging zijn er opvallend veel geplande plaatsen die nog niet gerealiseerd zijn.

Vermits er minder plaatsen zijn in de residentiële voorzieningen, kan men verwachten dat er in Limburg meer gebruik wordt gemaakt van de diensten voor thuiszorg. Dit is duidelijk zo voor de thuisverpleging, waarop zorgbehoevende in

Limburg vaker een beroep doen dan in de rest van Vlaanderen. Het grootste verschil stellen we vast in de zorgcategorie 'B'. Dit zijn mensen met een zware zorgbehoefte. Het aanbod van gezinszorg en poetshulp daarentegen is in Limburg niet hoger dan elders in Vlaanderen.¹⁹ Het tekort aan residentiële voorzieningen wordt in Limburg dus niet gecompenseerd door meer thuiszorgvoorzieningen. In Limburg zal men vermoedelijk meer dan in andere provincies een beroep moeten doen op het informele netwerk. Om de zorgverstrekking in de thuiszorg te coördineren heeft de Vlaamse regering de SIT's in het leven geroepen. In Limburg is deze coördinatie goed uitgebouwd, onder de koepel van LISTEL vzw, die fungeert als ondersteunende organisatie.

Regionaal zijn de verschillen in het zorgaanbod groot. De regio Maasland scoort het laagst voor rusthuizen en serviceflats. Deze regio telt bovendien geen enkel dienstencentrum. Ook het aanbod van poetshulp is daar kleiner dan in de andere regio's. Voor dagverzorging en kortverblijf is het aanbod in het Maasland beter dan in de andere Limburgse regio's. Hieruit kunnen we concluderen dat het Maasland de grootste behoefte heeft aan extra zorgvoorzieningen. In Midden-Limburg is het aanbod van rusthuisbedden en serviceflats het grootst. Het aanbod van gezinszorg en poetshulp is in deze regio evenwel zeer beperkt. Toch kwamen we tot de conclusie dat Midden-Limburg vrij veel alleenwonende telt, waardoor het thuiszorgaanbod misschien ontoereikend is om aan alle zorgvragen te voldoen. Noord-Limburg scoort zeer laag voor dagverzorging, terwijl kortverblijf in die regio het hoogst is, voor de andere voorzieningen scoort die regio gemiddeld. Zuid-Limburg heeft een gemiddeld aanbod voor de meeste voorzieningen, behalve voor gezinszorg en poetshulp. Het aanbod van gezinszorg is laag en dat van poetshulp is hoog. West-Limburg scoort gemiddeld.

Wat het wonen en vooral ook hun (mogelijke toekomstige) zorg kost of zal kosten, is een belangrijke bekommernis van ouderen. We beschikken over weinig cijfers om de situatie in Limburg te kunnen vergelijken met de Vlaamse situatie. Globaal voor Vlaanderen kunnen we stellen dat bij de huurders het betalen van de maandelijkse huur een zware hap uit het budget betekent, en dat daarmee voor velen het betalen van de dagelijkse uitgaven en zeker ook van de kosten voor zorg of gezondheid nauwelijks betaalbaar zullen zijn. Oudere eigenaars zitten in een relatief betere welvaartspositie, maar hier stelt zich het probleem dat de eigen woning vaak aan renovatie toe is.

Uit de gegevens over de betaalbaarheid van de residentiële zorg leiden we af dat het pensioen gemiddeld gezien ontoereikend is om een verblijf in een rust- of

¹⁹ De prestaties van een thuisverpleegkundige worden vergoed via het RIZIV (federale overheid) en zijn niet aan programmatienormen gebonden. Het beschikbare aantal uren gezinszorg en poetshulp daarentegen hangt af van het door de Vlaamse overheid toegekende contingent (dat geen gelijke tred houdt met de programmatienormen en dus ook niet met de berekende behoeften).

verzorgingstehuis te betalen. Toch lijkt de betaalbaarheid in Limburg relatief iets gunstiger uit te vallen dan elders in Vlaanderen.

4. Toekomstige ontwikkelingen in wonen en zorg

4.1 Inleiding

Wat zijn de behoeften van de ouderen in Limburg in de toekomst en welke initiatieven moeten genomen worden om maximaal op deze noden in te spelen? Voor het beantwoorden van dergelijke omvattende vraag kan men op twee manieren te werk gaan. Een eerste optie is het huidige beleid door te trekken naar de toekomst. De subsidiëring van voorzieningen voor ouderen door de Vlaamse Gemeenschap houdt verregaand rekening met de demografie en in het bijzonder de veroudering van de bevolking. Het extrapoleren van de programmatienormen naar de toekomst levert dus een eerste en interessante oefening voor een verkenning van de toekomstige behoeften. Ze levert de diverse actoren die zich zullen moeten inzetten om de vooropgestelde doelen te realiseren een duidelijk referentiekader. Daarom start deze toekomstverkenning van het verder doortrekken van het huidige beleid. Dit is een relatief eenvoudige, mathematische oefening, met weliswaar toch vaak zeer sprekende resultaten.

Maar we willen ook verder gaan en bekijken of een aantal nieuwe concepten die internationaal navolging krijgen, tegemoetkomen aan de uitdagingen die zich stellen, in het bijzonder in Limburg. Hier kunnen we niet meer louter mathematisch redeneren. We kunnen enkel de concepten verduidelijken, de potenties van bepaalde alternatieven aangeven, de ruimtelijke context schetsen, de knelpunten voor de realisatie aangeven.

4.2 Ontwikkeling van het aanbod uitgaande van het huidige beleid

Er bestaat geen programmatie voor het aanbod aan sociale woningen in de toekomst. De doelstellingen voor het sociale woonbeleid maken meestal deel uit van de regeringsonderhandelingen. Zo stelde de vorige Vlaamse regering voorop dat binnen de legislatuur 15 000 bijkomende sociale huurwoningen zouden gerealiseerd worden. Het recente Vlaamse regeerakkoord vermeldt niet uitdrukkelijk een cijfer en stelt enkel dat het aanbod aan sociale huur- en koopwoningen aanzienlijk zal worden uitgebreid. Evenmin bestaat er een lange termijnplanning voor het verhogen van de kwaliteit van het woningpatrimonium, naar analogie bijvoorbeeld met het Nederlandse programma 'Opplussen'. Het is dus bijzonder moeilijk op dit vlak ver in de toekomst te kijken.

Zoals hierboven reeds uitgelegd is er wel een programmatie voor de zorgvoorzieningen voor ouderen. De programmatienormen geven aan hoeveel ouderen van

de diverse leeftijdscategorieën gebruik maken van de voorzieningen. Het zijn dus in feite gebruikspercentages. Als we deze doortrekken naar de toekomst, vertrekkend van de bevolkingsprognoses kunnen we berekenen hoeveel zorgvoorzieningen er in Limburg de volgende 50 jaar moeten bijkomen. Dit betekent dus dat we hier uitgaan van een gelijkblijvend beleid. De bevolkingsprognoses bestaan niet tot op het niveau van de gemeenten. We bekijken de cijfers daarom enkel globaal voor de provincie Limburg.

Een beperking van de analyse is dat we met de huidige programmatienormen werken. Naarmate de levensverwachting stijgt, neemt ook de leeftijd waarop men zorgbehoevend wordt toe, waardoor er zich ook verschuivingen voordoen in de programmatienormen. Deze programmatienormen worden dan ook geregeld aangepast in de wetgeving. We gaan in volgende prognoses uit van de huidige situatie, wat zeker een beperking betekent. Verder is in dit verband de vraag relevant of ouderen op het einde van hun leven in de toekomst meer en langer zorgbehoevend zullen zijn dan wel minder en korter. De wetenschappelijke literatuur geeft hierover op dit ogenblik geen uitsluitsel (Jacobs, 2004).

4.2.1 De rusthuizen

In onderstaande tabel maken we een prognose voor het programma van de woongelegenheden in rusthuizen vertrekkend van de huidige programmatienormen en van de bevolkingsprognoses.

Tabel 14. Aantal erkende woongelegenheden in rusthuizen in 2004 versus toekomstige noden tot 2040 op basis van de huidige programmatienormen, Limburg en het Vlaamse Gewest

	Erkend		Geprogrammeerd		
	2004	2010	2020	2030	2040
Limburg	4 876	10 329	13 107	17 003	21 695
Vlaams Gewest	60 892	85 621	100 438	124 893	154 703

Bron: Eigen berekeningen op basis van gegevens van het team 'Ouderenvoorzieningen' van de Vlaamse Gemeenschap en van de bevolkingsvooruitzichten 2000-2050 van het NIS

De tabel toont een scherpe stijging van de behoefte aan rusthuisbedden in de toekomst als gevolg van de veroudering van de bevolking. Boven gaven we aan dat momenteel het programma in Limburg slechts voor 61% is ingevuld (4 876 gerealiseerde bedden ten opzichte van 7 961 geprogrammeerde, cijfers voor 2004). Dit tekort moet dus ingevuld, maar daar bovenop is er een zeer sterke uitbreidingsnood. Kort gesteld: het aantal woongelegenheden in de rusthuizen moet meer dan verviervoudigen tegen 2040. Op korte termijn (tegen 2010) heeft Limburg reeds meer dan het dubbele nodig van het huidig aantal gerealiseerde plaatsen in rust-

huizen. Ook in het Vlaamse Gewest zal zich met een gelijkblijvend aanbod al snel een groot tekort voordoen. Tegen 2040 zouden er in het Vlaamse Gewest - gegeven de huidige programmatienormen - bijna 100 000 plaatsen moeten bijkomen.

De mogelijkheden tot bijkomende erkenningen van RVT's gebeurt niet via een programmatie, maar via protocolakkoorden tussen de federale overheid en de gewesten (zie hiervoor). We kunnen hiervoor dus geen prognoses maken.

4.2.2 De serviceflats

Tabel 15. Aantal erkende wooneenheden in serviceflats in 2004 versus toekomstige noden tot 2040 op basis van de huidige programmatienormen, Limburg en het Vlaamse Gewest

	Erkend		Geprogrammeerd		
	2004	2010	2020	2030	2040
Limburg	906	4 279	5 291	5 730	5 894
Vlaams Gewest	11 175	32 477	38 304	41 200	41 705

Bron: Eigen berekeningen op basis van gegevens van het team 'Ouderenvoorzieningen' van de Vlaamse Gemeenschap en van de bevolkingsvooruitzichten 2000-2050 van het NIS

Net als voor de rusthuizen is er volgens de hier gehanteerde methode zowel in Limburg als globaal in het Vlaamse Gewest nog heel wat behoefte aan bijkomende serviceflats. Door de verouderende bevolking zal bij gelijkblijvende programmatienormen het geprogrammeerde aantal in de toekomst zeer sterk toenemen. Voor Limburg is er tegen 2040 meer dan een verzesvoudiging van het huidige aantal serviceflats vereist.

4.2.3 De dagverzorging

Tabel 16. Aantal erkende verblijfseenheden in dagverzorgingscentra in 2004 versus toekomstige noden tot 2040 op basis van de huidige programmatienormen, Limburg en het Vlaamse Gewest

	Erkend		Geprogrammeerd		
	2004	2010	2020	2030	2040
Limburg	138	333	420	527	613
Vlaams Gewest	1 089	2 684	3 168	3 829	4 396

Bron: Eigen berekeningen op basis van gegevens van het team 'Ouderenvoorzieningen' van de Vlaamse Gemeenschap en van de bevolkingsvooruitzichten 2000-2050 van het NIS

Zoals we reeds toelichtten is momenteel het programma voor de dagverzorging slechts voor de helft ingevuld. Als de programmatieregels niet veranderen, zouden er tegen 2040 in Limburg 475 extra verblijfseenheden in dagverzorgingscentra moeten bijkomen.

4.2.4 Kortverblijf

Het aantal effectieve erkenningen in Limburg is nu reeds zeer laag (8% van het programma in 2004) en zelfs rekening houdend met de geplande eenheden is er slechts 50% van het programma voor kortverblijf ingevuld. Vertrekkend van de huidige programmatieregels zal een explosieve toename van het aantal eenheden kortverblijf noodzakelijk zijn om de veroudering van de bevolking op te vangen.

Tabel 17. Aantal erkende verblijfseenheden in kortverblijf in 2004 versus toekomstige noden op basis van de huidige programmatieregels, Limburg en het Vlaamse Gewest

	Erkend		Geprogrammeerd		
	2004	2010	2020	2030	2040
Limburg	22	333	420	527	613
Vlaams Gewest	483	2 684	3 168	3 829	4 396

Bron: Eigen berekeningen op basis van gegevens van het team 'Ouderenvoorzieningen' van de Vlaamse Gemeenschap en van de bevolkingsvooruitzichten 2000-2050 van het NIS

4.2.5 Dienstencentra

Tabel 18. Erkende dienstencentra in 2004 versus toekomstige noden op basis van de huidige programmatieregels, Limburg en het Vlaamse Gewest

	Erkend		Geprogrammeerd		
	2004	2010	2020	2030	2040
Limburg	17	56	57	57	56
Vlaams Gewest	131	408	411	411	407

Bron: Eigen berekeningen op basis van gegevens van het team 'Ouderenvoorzieningen' van de Vlaamse Gemeenschap en van de bevolkingsvooruitzichten 2000-2050 van het NIS

In 2010 zouden er in Limburg, uitgaande van de huidige programmatieregels, 39 dienstencentra meer moeten zijn dan nu. Deze uitbreiding moet volledig gerealiseerd worden voor 2010. Omdat de programmering gebaseerd is op de totale

bevolking in de toekomst en niet op de oudere bevolking, is er na 2010 op basis van de huidige normen geen uitbreiding meer voorzien.²⁰

4.2.6 Diensten voor gezinszorg

Ook voor de erkende diensten voor gezinszorg bestaat een programma met cijfers voor de uren persoonsverzorging en huishoudelijke hulp. Dit programma bepaalt het urencontingent dat jaarlijks subsidieerbaar is. Er heerst een algemeen aanvoelen dat dit programma ontoereikend is en dat het eerder een instrument van budgettering is dan gebaseerd op een reële behoeftebeoordeling. Momenteel bedraagt het programma in Limburg 15 513 952 uren. Als gevolg van de veroudering zal het urencontingent bij gelijkblijvend beleid sterk stijgen. Voor Limburg is er sprake van bijna een verdrievoudiging.

Tabel 19. Aantal uren gezinszorg in 2004 versus toekomstige noden op basis van de huidige programmatorienormen, Limburg en het Vlaamse Gewest

	Erkend	2010	Geprogrammeerd		2040
	2004		2020	2030	
Limburg	1 561 950	2 515 431	3 064 544	3 747 882	4 372 252
Vlaams Gewest	13 766 387	19 951 873	22 998 588	27 259 919	31 269 431

Bron: Eigen berekeningen op basis van gegevens van het team 'Ouderenvoorzieningen' van de Vlaamse Gemeenschap en van de bevolkingsvooruitzichten 2000-2050 van het NIS

4.2.7 Besluit

Bovenstaande berekeningen maken meer dan duidelijk voor welke omvangrijke opdracht het Vlaamse beleid staat om de sterk groeiende zorgvraag in de toekomst het hoofd te bieden. In Limburg is de uitdaging des te groter, omdat voor de meeste voorzieningen zelfs vandaag het programma nog niet gerealiseerd is en omdat Limburg wat betreft de veroudering van de bevolking een inhaalbeweging zal uitvoeren ten opzichte van de rest van Vlaanderen.

²⁰ Aangezien de bevolkingsprognoses enkel op niveau van arrondissementen bestaat, kunnen we de analyse niet op gemeentelijke niveau uitvoeren. Dit heeft tot gevolg dat onze raming een onderschatting is van de werkelijke programmatie. Immers, indien er twee gemeenten van het arrondissement 16 000 inwoners hebben, dan kunnen er voor die twee gemeenten in totaal 4 dienstencentra worden gerealiseerd. Als we die twee aggregeren dan kunnen er volgens de programmatie slechts 3 dienstencentra bijkomen.

4.3 Nieuwe behoeften vragen nieuwe antwoorden

4.3.1 Nieuwe behoeften

Ouder worden is iets van alle tijden. Maar, ouder worden in deze tijd is nauwelijks nog vergelijkbaar met ouder worden vroeger. In de jaren negentig kreeg ouder worden een andere betekenis. Jacobs (2004) spreekt van een paradigmawissel, waarbij twee kernbegrippen centraal kwamen staan: 'actief' en 'autonomie'. Deze begrippen getuigen van een emanciperende visie op ouder worden. Na de 'actieve levensfase' volgt er geen fase van inactiviteit, maar van 'anders actief zijn'. Er komt tijd voor sport, toerisme, cultuur, hobby's, vrijwilligerswerk, ... en vele ouderen nemen een rol op in de opvang van kleinkinderen. 'Autonomie' wijst op het streven van ouderen naar zelfbeschikking en om zo lang mogelijk zelfstandig te blijven. 'Actief ouder worden' en 'autonomie' zijn dan ook twee kernbegrippen voor een toekomstgericht ouderenbeleid (Jacobs, 2004).

Dat mensen steeds ouder worden heeft tot gevolg dat de groep ouderen heterogener wordt, dit wat betreft leeftijd en sociale achtergrond, maar ook op vlak van opleiding, tewerkstelling, gezinsontwikkeling en afkomst (Jacobs, 2004). Standaardoplossingen zullen dus veel minder dan in het verleden een antwoord bieden op hun noden. Daar bovenop komt dat de huidige en toekomstige ouderen beter opgeleid zijn dan de vroegere generaties. Ze zullen zich beter informeren (bv. via het internet), meer eisen formuleren, kritischer zijn. Er staat dus een nieuwe groep klaar met nieuwe behoeften, met een andere vraag wat betreft wonen en zorg.

Laat ons eerst kijken naar de woningen van ouderen. Deze zullen letterlijk ruimte moeten bieden voor de nieuwe invulling van 'actief zijn'. Vraag is dan bijvoorbeeld of een woning voor twee nog samenwonende ouderen of voor een alleenstaande groot genoeg is als ze naast de gewone leefruimten één slaapkamer heeft, dan wel of er een extra kamer moet zijn om de kleinkinderen te laten logeren of voor een hobby.

In een latere fase in het leven - wanneer er sprake kan zijn van zorgbehoefte - stelt de wens van ouderen om zo lang mogelijk zelfstandig te blijven nieuwe verwachtingen aan de woning. De woning moet zo toegankelijk mogelijk zijn (bv. zo weinig mogelijk drempels en trappen hebben) en het nodige comfort bieden (bv. wat betreft verwarming en sanitair). De woning moet ook voldoende ruimte bieden om zorg aan huis te verstrekken (bv. er is voldoende ruimte rond het bed). In zorgsituaties kan de extra kamer dienen om een oppashulp te laten inslapen.²¹

De verwachtingen t.a.v. het wonen beperken zich niet tot de woning zelf. Ook de woonomgeving is belangrijk. Zo bepaalt de ligging van de woning mee de mate van mobiliteit. Voor de huidige en toekomstige ouderen is mobiliteit altijd

²¹ Voor een goed en volledig overzicht van de eisen aan de woning: zie de 'Ontwerpgids Levenslang Wonen', af te laden van www.pwo.be en van www.vhm.be.

veel belangrijker geweest dan voor de vorige generaties. Ze hebben zich bijna allemaal verplaatst met de wagen en hun actieradius is daarmee groter geworden. Bovendien zijn velen eigenaar geworden van een woning gebouwd in de buitengebieden van de dorpen en de steden. Er zijn daardoor vaak grote afstanden te overbruggen tot aan de diensten en voorzieningen, en zolang zij een wagen besturen is dit geen probleem. Tot de dag komt dat dit niet meer het geval is en de bushalte ver weg blijkt te zijn. De 'ideale' woning voor ouderen is daarom gelegen in de nabijheid van andere woningen, van diensten en voorzieningen, van haltes voor openbaar vervoer.

En ten slotte, al deze nieuwe wooneisen hebben niet enkel betrekking op het wonen thuis. Ook wie kiest voor een residentiële zorgvoorziening zal meer ruimte en comfort verwachten, meer mogelijkheden om de woning zelf in te richten, ...

Kijken we vervolgens naar de zorg, dan zullen ook hier de verwachtingen veranderen. Vanuit hun vraag naar zelfstandigheid en autonomie zal het zorgpakket een pakket op maat moeten zijn, dat de ouderen zelf kunnen samenstellen op basis van hun eigen noden en voorkeuren. Een logisch antwoord daarop zou zijn de thuiszorg maximaal uit te bouwen. Maar, het maatwerkprincipe kan ook richtinggevend zijn in de residentiële zorg. En als men ver genoeg doordenkt, is de cruciale vraag misschien wel of het onderscheid tussen 'thuis wonen' en wonen in een 'residentiële voorziening' niet moet verdwijnen.

Dit zou betekenen dat het streefdoel moet zijn dat de eigen woning zodanig is ingericht en dat de zorg zo goed beschikbaar en gemakkelijk oproepbaar is, dat ook voor wie thuis verzorgd wordt hetzelfde zorgniveau gegarandeerd is als voor wie in een zorgvoorziening verblijft. Anderzijds zou de residentiële voorziening al het woon- en leefcomfort bieden van de eigen woning en niet meer ervaren worden als 'niet thuis'. Dit betekent ook dat ouderen meer zouden moeten kunnen participeren aan de dagelijkse activiteiten van de voorziening (bv. maaltijden klaar maken), mee kunnen beslissen over de inrichting en organisatie van hun dagelijks leven (bv. beslissen over het uur dat zij opstaan, eten), mee kunnen participeren in de beslissingen die de voorziening neemt en die hen aanbelangen. De huidige zorgorganisatie in de (relatief) grootschalige rusthuizen laat hiertoe beperkte mogelijkheden. Een meer kleinschalige organisatie (bv. door opdeling in leefeenheden) kan hieraan beter tegemoet komen. In de rusthuissector is een evolutie in deze richting reeds ingezet. Maar toch botst men hier vaak nog op de grenzen van wat praktisch, organisatorisch en financieel haalbaar is. En ook de huidige infrastructuur in de rusthuizen leent zich niet altijd hiertoe.

Als het de bedoeling zou zijn dat wonen thuis en wonen in een residentiële voorziening meer en meer op elkaar gaan gelijken, is dan de serviceflat niet het ideale model? De serviceflats vinden hun oorsprong in het ouderendecreet van 1985. De eerste serviceflats werden geopend begin jaren '90. De bedoeling van deze voorziening was toen reeds een antwoord te bieden op de beginnende vergrijzing en dit door een tussenvorm aan te bieden tussen wonen thuis en in een rusthuis. Het

idee was dat het rusthuis zou gereserveerd worden voor zorgbehoevende ouderen en dat de nog valide ouderen zouden terecht kunnen in een meer comfortabele en meer beschermde woonomgeving.

In vergelijking met de rusthuisbewoners zien we nu dat de bewoners van serviceflats jonger en zelfredzamer zijn, zoals oorspronkelijk bedoeld. Dit bepaalt waarschijnlijk een stuk de aantrekkingskracht van de serviceflats: het is een beschutte omgeving die toch nog niet gelijk staat aan afhankelijkheid. Maar het profiel van de bewoners is nu snel aan het wijzigen. Met het ouder worden gaan zij immers meer zorgen nodig hebben. Hierop zijn de huidige serviceflats onvoldoende voorzien. Ondersteunende zorginfrastructuur, zoals een restaurant, aangepaste badkamer, kiné-zaal, zijn momenteel niet altijd in de onmiddellijke buurt van een serviceflat aanwezig. Dit is wel zo als de serviceflats gebouwd zijn naast een rusthuis of dienstencentrum.

Naargelang de zorgbehoefte groter wordt, kunnen de diensten voor thuiszorg in de serviceflats ook niet meer voldoende hulp en zorg bieden. En als de serviceflat dan al gelegen is naast een rusthuis, bemoeilijkt de wetgeving dat het verzorgend personeel van het rusthuis ook diensten verstrekt aan de bewoners van de serviceflats (buiten noodhulp). Indien dit wel zou kunnen, zouden de serviceflats de facto een uitbreiding van de bestaande rusthuiscapaciteit betekenen. Het zouden hoogwaardige en toekomstgerichte rusthuisplaatsen worden, weliswaar met de kostprijs die daaraan verbonden is.

4.3.2 Ontwikkelingen in Europa

Als men zich bezint over toekomstoriëntaties is het altijd interessant even over de grenzen van het eigen land te kijken. De veroudering van de bevolking zet zich ook in andere Europese landen door. Hoe wordt hier op gereageerd?

Pacolet e.a. (1998) beschreven reeds een aantal jaren geleden de evolutie in Europa als het vervagen van de grenzen tussen wonen enerzijds en zorg anderzijds. Ze beschreven dat de aanbieders van woningen hoe langer hoe meer rekening gaan houden met een mogelijke zorgbehoefte van de gebruikers, dat ze zorgen dat de woningen (ook van jongeren) hierop alvast voorzien zijn ('levenslange woningen'), dat ze meer en meer gaan samenwerken met zorgverstrekkers, of dat ze soms ook zelf de zorg gaan aanbieden. Bij de aanbieders van zorg daarentegen stelden zij vast dat deze meer en meer rekening gaan houden met de omgeving waarin ze werken, en dat ze hun diensten gaan aanbieden in een brede waaier van woonvormen, met inbegrip van de residentiële voorzieningen.

Waar de klassieke beleidsopatie vroeger was dat mensen met een zorgbehoefte verhuisden naar de zorgvoorziening, wordt er nu meer en meer naar gestreefd de zorgvoorzieningen tussen de mensen te brengen. En dit houdt meer in dan het nog verder uitbouwen van de thuiszorg. Vooral in Nederland en de Scandinavische landen is er al een heel eind weg afgelegd. Kleinschaligheid van voorzie-

ningen, integratie van voorzieningen binnen de gewone leef- en woonomgeving, openheid van de instellingen voor omwonenden, toegankelijkheid van voorzieningen voor meerdere doelgroepen (én ouderen én gehandicapten én andere), vraaggestuurde zorg, ... behoren tot de dagelijkse praktijk.

Hiermee gepaard gaand zien we dat in Europa een breed spectrum van nieuwe diensten en voorzieningen groeit. Er komt aandacht en interesse voor vernieuwende woonvormen als groepswonen, kangoeroe- en duplexwoning, levenslang wonen, woonclusters, zorgflats, ... De domotica kent snelle ontwikkelingen. En de toepassingsmogelijkheden van elektronische communicatienetwerken tussen woningen en zorgvoorzieningen worden uitgetest en toegepast.

Een aantal van deze nieuwe ontwikkelingen wordt soms samengevat in één begrip. Het 'woon-, leef- en zorgcomplex' (zie VVI-Congres 'Vlaams Zilver', 2001) is hiervan een voorbeeld. In dit concept vinden we reeds vele elementen van de vernieuwing die internationaal wordt waargenomen, zoals de aandacht voor het comfortabel wonen, de openheid van de voorziening voor de omgeving en de aandacht voor de coördinatie met de thuiszorg. Toch blijft het woon-, zorg- en leef-complex nog in de eerste plaats een zorgvoorziening.

Dit is anders in het concept 'woonzorgzone'. De focus ligt hierbij niet meer enkel op de woning of op een groep van woningen, maar het vizier wordt gericht op de wijk. In een 'woonzorgzone' poogt men te komen tot een betere ruimtelijke structurering van wijken, vertrekkend van de vraag hoe de zorg binnen handbereik kan worden gebracht van alle bewoners van de wijk. We komen hier verder op terug.

Een laatste vaststelling is dat in de nieuwe ontwikkelingen ook de grenzen tussen de verschillende doelgroepen vervagen. Er treedt een verschuiving op van een beleid dat gericht is op de specifieke vraag van specifieke doelgroepen naar een algemeen beleid gericht op alle groepen van de samenleving, dat anderzijds ook maximale kansen biedt op integratie van groepen met een specifieke woon- en zorgbehoefte. In een 'woonzorgzone' kunnen ook gehandicapten, zelfs met een intensieve zorgbehoefte, 'gewoon' leven, net zoals andere burgers en tussen andere personen en gezinnen. Ex-psychiatrische patiënten, jongeren met een instellingsverleden e.a. genieten er bijzondere beschutting.

4.3.3 De 'woonzorgzone' als omvattend en toekomstgericht concept voor integratie van wonen en zorg

Het concept 'woonzorgzone' werd uitgewerkt in Nederland, mede geïnspireerd door de vernieuwingen die zich tijdens de laatste decennia hadden afgespeeld in een aantal Scandinavische landen. Op enkele jaren tijd werden in Nederland diverse proefprojecten gelanceerd. Het concept krijgt nu ook in Vlaanderen meer en meer aandacht, en ook hier zijn reeds de eerste experimenten van start gegaan. We denken dat dit concept eveneens inspirerend kan werken voor de toekomstige

ontwikkeling van Limburg wat betreft de uitbouw van wonen en zorg voor ouderen. Daarom lichten we dit concept hier nader toe.

Een 'woonzorgzone' is in de eerste plaats een gewone woonwijk (of dorp), met in grote meerderheid bewoners die geen gebruik maken van zorg en niet meer dan normaal gebruik maken van welzijn en dienstverlening. Singelenberg (2001) beschrijft de woonzorgzone als een 'geëxplodeerd woonzorgcomplex', waar zorgwoningen en kleinschalige clusters voor intensieve zorg als een puntenwolk verspreid zijn rond een servicecentrum. Het voornaamste is dat de bewoners in de wijk 'gewoon' kunnen wonen, maar dat zij daarbij ook een beroep kunnen doen op de gewone voorzieningen, en dat zij - wanneer dit nodig wordt - in hun dagelijks leven ondersteund kunnen worden door welzijnsdiensten of zorgverstrekkers. De principes van een woonzorgzone worden beschreven in het STAGG-rapport 'Verblijven en wonen: zorg voor iedereen', oorspronkelijk uitgegeven in 1995.²² STAGG maakt daarbij een onderscheid tussen het stedelijk scenario en het plattelandsscenario. Figuur 5 geeft een schematische voorstelling van beide scenario's.

Het *stedelijk scenario* is ontworpen voor steden met een veelvoud van 10 000 inwoners, gekenmerkt door een hoge bebouwingsdichtheid, woningbouw in meerdere lagen, een goed en uitgebreid vervoersnetwerk, een grote diversiteit aan voorzieningen en een beperkt gevoel aan sociale veiligheid.

Voor een stedelijke wijk van die omvang is er één coördinatiepunt nodig en een centraal gelegen zorgkruispunt. Vanuit het zorgkruispunt worden zorg en diensten aan huis geleverd, aangestuurd door het coördinatiepunt. Deze diensten zijn bestemd voor alle zorgbehoevende groepen in de wijk, over de huidige sectorgrenzen heen, en zijn er dus niet alleen voor ouderen. Het zorgkruispunt kan ook de materiële infrastructuur bevatten voor verzorging, zoals fysiotherapie, sanitaire installaties, consultatieruimten. Het coördinatiepunt coördineert het aanbod van zorg- en dienstverlening. Hier komen alle zorgvragen binnen. Er wordt een registratie bijgehouden van vragen, zodat men op termijn een goed zicht krijgt op de behoeften van de wijkbewoners. Het is ook de plaats waar zorg- en dienstverleners elkaar ontmoeten, overleggen, pauzeren.

Verspreid over de wijk liggen enkele kleinere zorgsteunpunten en activiteitencentra voor sociale en recreatieve activiteiten (STAGG, 2000).²³ De activiteitencentra en het zorgkruispunt liggen op loopafstand van elkaar. Daartussenin of eraan gekoppeld liggen een aantal geclusterde woonvormen waar intensieve zorg kan geboden worden. De clusters zijn opgenomen in de gewone woonbebouwing, zijn niet direct afzonderlijk herkenbaar, maar ingeweven in het algemene verkaveling-

²² STAGG staat voor 'Stichting Architectenonderzoek Gebouwen Gezondheidszorg'.

²³ Singelenberg (2001) pleit voor het onderbrengen van zoveel mogelijk functies onder één dak, waaronder bijvoorbeeld een buurtwinkel, huishoudelijke dienstverlening, recreatie, educatie, cultuur, sport, administratie, coördinatie en loketfunctie.

patroon. Een loopafstand van maximum 200 meter tot het zorgkruispunt is hiervoor vereist, met het oog op een 24-uur zorggarantie. Het STAGG-toekomstscenario stelt hiervoor flexibele woonzorgstructuren van zes of acht wooneenheden voor, met een voordeur aan de straatzijde en een achterdeur aan een service-ruimte. De woningen voor zorgvragende groepen zouden in dit toekomstscenario 6 tot 8 procent van de woningvoorraad in de wijk in beslag nemen.

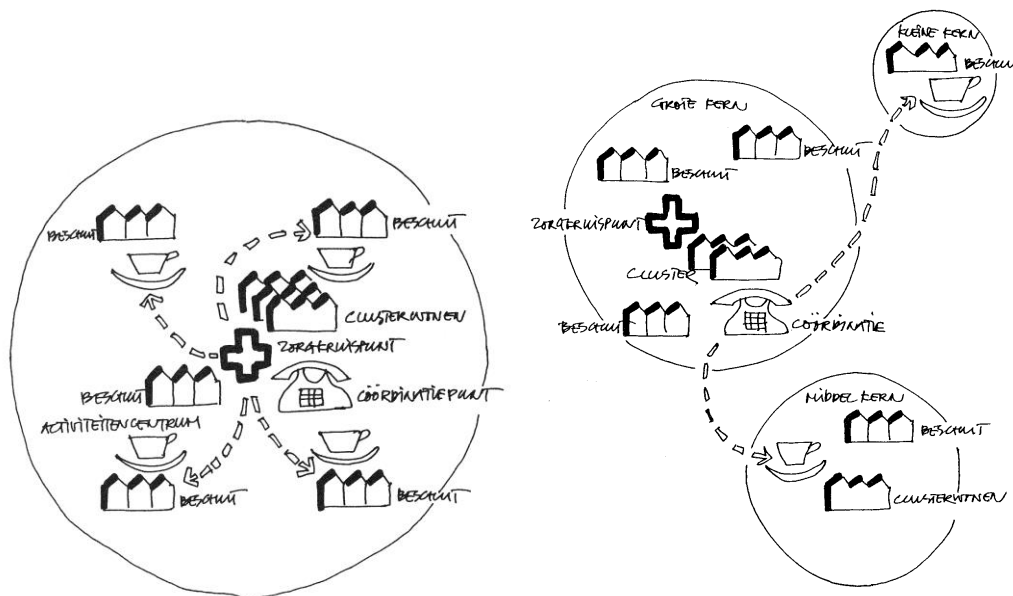
Verreweg het grootste deel van de zorgvragenden blijft wonen in de eigen woning. Voor een deel van hen zal aangepaste huisvesting noodzakelijk zijn. Er moet daartoe veel aandacht besteed worden aan het aanpassen van de bestaande woningvoorraad. Bij nieuwbouw of verbouwingen moeten de principes van het aanpasbaar bouwen worden gevolgd (STAGG, 2000).

De woonzorgzone onderscheidt zich verder t.o.v. een andere woonomgeving door een bijzondere aandacht voor kwetsbare bevolkingsgroepen bij de inrichting en het beheer van de openbare ruimte. Er is veel aandacht besteed aan barrière-vrije looproutes, sociale veiligheid en verkeersveiligheid, nabijheid van openbaar vervoer (Singelenberg, 2001).

Het *plattelandsscenario* gaat uit van een landelijk gebied dat een conglomeraat van kleine dorpskernen bevat met een aantal daarbuiten verspreid liggende woningen. Ook hier beslaat het gebied van een woonzorgzone in totaal een 10 000 inwoners, bestaande uit bijvoorbeeld twee kleine kernen, van circa 2 500 inwoners en een grotere kern van 5 000 inwoners. Specifieke kenmerken van het wonen op het platteland waar het scenario van uit gaat zijn: kleinschalige woon/werkomgeving, lage bebouwingsdichtheid, beperkt openbaar vervoer, goede bereikbaarheid van de voorzieningen in de kernen, beperkte aanwezigheid van voorzieningen als winkels, ziekenhuis, bibliotheek.

Het STAGG-plattelandsscenario voorziet dat er in elke kern een activiteitencentrum' is waar haal- en brengfuncties kunnen worden ondergebracht. Hier moeten dus ruimten zijn voor recreatieve en culturele activiteiten en voor dagopvang. Ze worden zoveel mogelijk ondergebracht in of sluiten aan bij openbare, voor iedereen toegankelijke, voorzieningen, zoals een school, bibliotheek, crèche of café. Zo'n gebouw krijgt dan een multifunctioneel karakter. Diverse diensten kunnen er spreekuren organiseren. De schaalgrootte is afhankelijk van de locatie.

Daarnaast voorziet het scenario in de kernen clusterwoningen, waar 24-uurs zorg beschikbaar is. In de grote kern is het coördinatiepunt ondergebracht. Daarnaast is er in de grote kern een 'zorgkruispunt', al dan niet gekoppeld aan het coördinatiepunt. Het kan een klein medisch centrum bevatten, een mogelijkheid voor kortlopende opvang van thuiswonende ouderen en dagopvang. Vanuit het zorgkruispunt kan 24 uur per dag zorg worden geleverd aan wijkbewoners die nabij het centrum wonen.

Bron: STAGG, 2000

Figuur 5. Stedelijk scenario en plattelandsscenario voor een woonzorgzone

5. Besluit en beleidsaanbevelingen

In dit rapport beschreven we op basis van diverse cijfergegevens de situatie in Limburg wat betreft wonen en zorg voor ouderen. We stelden vast dat de groep ouderen in de toekomst zeer sterk zal aangroeien en dus tot een omvangrijke toename in de vraag naar aangepaste vormen van wonen en zorg zal leiden. Bovendien stelden we vast dat zich niet alleen kwantitatieve verschuivingen zullen voordoen, maar ook dat de noden en verwachtingen van de ouderen toch wel sterk zullen wijzigen.

Daarnaast kwamen we tot de bevinding dat in vergelijking met de rest van Vlaanderen de voorzieningen voor ouderen in Limburg minder goed zijn uitgebouwd. Er is een achterstand in het aantal woongelegenheden in rusthuizen, in RVT-erkenningen, in serviceflats, in kortverblijf. Ouderen blijven in Limburg vermoedelijk langer thuis, wat bijvoorbeeld blijkt uit de relatief hoge gebruikspercentages in de thuisverpleging. Daartegenover staat dat echter dat de uitbouw van de gezinszorg geen gelijke tred houdt met het verhoogde gebruik van thuisverpleging. Kunnen Limburgse ouderen meer dan andere Vlamingen rekenen op de inbreng van de mantelzorg, of wijst dit er op dat een aantal ouderen niet de zorg en hulp krijgen die andere Vlaamse ouderen krijgen? Hierover kunnen we op basis van de hier verzamelde gegevens geen uitspraak doen.

Voor wie thuis blijft wonen, is het comfort van de woning van groot belang. En op dit punt scoort Limburg beter dan de rest van Vlaanderen. De woningen zijn er relatief minder oud, er zijn minder kleine woningen en het comfort is doorgaans beter. Toch rijzen vragen bij de woningkwaliteit van de thuiswonende ouderen en wijzen de cijfers in de richting van een belangrijke behoefte aan woningaanpassingen, dit terwijl dan weer uit andere cijfers blijkt dat ouderen juist relatief weinig hun woning renoveren.

Verder toonden de hierboven gepresenteerde cijfers een grote diversiteit binnen de provincie. We stelden voor de meeste van de besproken indicatoren grote verschillen vast tussen de vijf Limburgse regio's. Zo vraagt Zuid-Limburg met zijn relatief oude bevolking en oud woningpatrimonium een andere aanpak dan bijvoorbeeld Noord-Limburg, met een jongere bevolking, een jonger patrimonium en met een belangrijker aandeel renovaties. De verschillen tussen de stedelijke gebieden en het platteland zijn zo mogelijk nog belangrijker dan deze tussen de regio's. We zien in de stedelijke gebieden andere gezinssituaties (bv. meer alleenstaanden) en een andere situatie op de woningmarkt (bv. meer goedkope huurwoningen, meer sociale woningen). De omvang van deze verschillen maakt duidelijk dat één eenvormig beleid op provinciaal niveau niet de beste oplossing is. Een gediversifieerd beleid, met grote inbreng van de lokale besturen en lokale actoren, is noodzakelijk.

Vertrekkend van bovenstaande vaststellingen, menen we dat Limburg behoefte heeft aan:

- een uitbreiding van het aanbod aan voorzieningen voor wonen en zorg;
- een verdere vernieuwing van dit aanbod, in de richting van de hierboven beschreven (internationale) evoluties;
- goede informatie aan de burgers, zodat deze tijdig nadenken over hun toekomstige woon- en zorgsituatie.

Het provinciaal beleid kan op deze drie belangrijke noden ingrijpen. We onderscheiden overeenkomstig drie elkaar aanvullende vormen van beleidsinterventies: een stimuleringsbeleid, een innovatiebeleid en een sensibiliseringsbeleid.

Met *stimuleringsbeleid* bedoelen we een beleid dat gericht is op het verhogen van het aanbod aan wonen en zorg, en dit zowel in kwantitatieve als in kwalitatieve termen.

In de eerste plaats moet het aanbod aan goede en aangepaste woningen voor ouderen toenemen. Dit kan op meerdere manieren: het stimuleren van de bouw van levenslange woningen, het aanmoedigen van woningaanpassing, het bouwen van kwaliteitsvolle woningen in de sociale huur- en koopsector.

Daarnaast maakten de prognoses in het vierde deel van dit rapport duidelijk dat er in Limburg een zeer sterke uitbreiding moet komen van het aanbod aan zorgvoorzieningen. Vertrekkend van de huidige programmeringnormen bereken-

den we dat er tegen 2040 in Limburg bijna 17 000 woongelegenheden in rusthuizen moeten bijkomen, bijna 5 000 serviceflats, een 500-tal plaatsen in dagverzorging alsook in kortverblijf en 39 lokale dienstencentra. Eenzelfde berekening voor de gezinszorg leerde dat het aantal gepresteerde uren ongeveer zal moeten verdrievoudigen, dit alles vertrekkend vanuit de hypothese dat het huidige zorgaanbod toereikend is en dat er geen wijzigingen optreden in het gebruik van deze diensten. Deze bijzonder hoge getallen, hoe voorwaardelijk ook, wijzen alleszins op de nood aan een stimuleringsbeleid dat initiatiefnemers ertoe aanzet te bouwen. Tegelijkertijd moet worden gezocht naar de knelpunten die potentiële initiatiefnemers ervan weerhouden van start te gaan met een project, en moeten deze kenbaar worden gemaakt op een hoger beleidsniveau.

Wat is de meest geschikte locatie voor nieuwe initiatieven? De gegevens op regionaal en gemeentelijk niveau maken duidelijk in welke gebieden de voornaamste tekorten zitten. De ene regio kan daarbij meer nood hebben aan een verhoging van het wooncomfort, terwijl in een andere regio het tekort in het zorgaanbod primeert. Maar daarnaast dient ook binnen gemeenten de juiste locatie weloverwogen te worden. We pleiten ervoor hierbij het concept 'woonzorgzone' als richtinggevend te gebruiken. Het ontwikkelen van woonzorgzones is volgens ons vooral een planningsproces, waarbij de inplanting en organisatie van woningen en zorgaanbod op lange termijn bekeken worden, dit vanuit het streven om wonen en zorg binnen het bereik van zoveel mogelijk bewoners te brengen en op elkaar af te stemmen. Binnen stedelijke gebieden vraagt dit een andere aanpak dan in meer landelijke streken. In stedelijke wijken primeert de vraag naar herstructurering en het stellen van prioriteiten bij renovatie en reorganisatie van de zorg. In plattelandsgebieden roept dergelijk planningsproces de vraag op welke kernen voldoende potentieel bieden om verder uitgebouwd te worden, terwijl men voor andere kernen het afbouwen van de ontwikkeling moet durven overwegen. Dit laatste betekent dan dat in deze kernen geen nieuwe voorzieningen ingeplant worden en dat eerder een sensibiliseringsbeleid gevoerd wordt waarbij de bewoners worden gewezen op de voordelen van een tijdige verhuis naar een beter uitgebouwde woonkern. In beide gevallen is dus het ontwikkelen van woonzorgzones mede een proces van ruimtelijke ontwikkeling gericht op inbreiding en verdichting, twee basisprincipes van het Ruimtelijk Structuurplan Vlaanderen.

Een *innovatiebeleid* is er op gericht vernieuwing te introduceren en te faciliteren. Hierboven gaven we een aantal richtingen in dit vernieuwingsproces aan. Het provinciebestuur kan dergelijke vernieuwing aanmoedigen door vernieuwende projecten te detecteren en te ondersteunen en ze bekend maken binnen en buiten de provincie. We kunnen hierbij verwijzen naar de recente oprichting van een provinciaal Woonfonds. Met middelen uit het Limburgfonds als startkapitaal (3,7 miljoen euro) worden renteloze leningen toegekend voor projecten van lokale huisvestingsactoren en/of welzijnsinstellingen die een vernieuwend antwoord bieden op de koppeling wonen-zorg. De woonvormen die gerealiseerd worden,

moeten de integratie van zorgbehoevenden in de gewone woon- en leefomgeving bevorderen. Daarnaast kan de provincie een taak vervullen in het inventariseren van moeilijkheden die deze projecten tegenkomen op weg naar realisatie, mee zoeken naar oplossingen, ervaringen over projecten heen bundelen en de verantwoordelijke instanties wijzen op hiaten in de wetgeving, tekorten in de subsidie-systemen.

Ten slotte pleiten we voor een ruim *sensibiliseringsbeleid*. Dit moet in de eerste plaats gericht zijn naar de burger. Zowel aankomende ouderen als jonge gezinnen (bv. op het ogenblik dat zij een woning willen verwerven) kunnen worden aangemoedigd na te denken over hun woonsituatie en over de mate waarin de woning voorzien is op een eventuele zorgbehoefte. De voor- en nadelen van verschillende situaties kunnen worden verduidelijkt, alternatieven getoond. Het organiseren van de woonhappening in oktober 2004 is hiervan alvast een voorbeeld.

De sensibilisering kan ook worden gericht naar lokale actoren en potentiële initiatiefnemers van projecten. Er kan worden verduidelijkt welke initiatieven mogelijk zijn, welke subsidiekanalen ter beschikking staan, welke samenwerking kan worden opgezet, ... Hetzelfde geldt voor de lokale besturen. Zij kunnen worden gestimuleerd om na te denken over de lokale situatie, om lokale gegevens te verzamelen en behoeften te inventariseren, om actoren samen te brengen en plannen uit te werken, dit alles met participatie van ouderen en bij voorkeur ingebed in het gemeentelijke ruimtelijk beleid. Dit alles kan kaderen binnen het lokaal sociaal beleid.

En als laatste, maar zeker niet in het minst, zal de provincie haar boodschap moeten blijven richten naar de Vlaamse en federale overheid, door te blijven hameren op de grote nood aan voorzieningen, door te blijven wijzen op de knelpunten voor het realiseren van goede projecten, en door mee de stem te vertegenwoordigen van de zovele Limburgers die zo lang mogelijk actief en onafhankelijk willen blijven.

Bibliografie

- Afdeling Woonbeleid - Wetgeving & reglementering (2001), *Subsidies van het Vlaamse Gewest voor sociale woonprojecten. Een toelichting bij de regelgeving na 1 oktober 2000*, Ministerie van de Vlaamse Gemeenschap, Brussel.
- Breda J., Geerts J. & Teughels S. (2000), *Aanvullende expertenstudie inzake de kostprijs van de implementatie van de zorgverzekering*, UFSIA-Vakgroep Sociologie en Sociaal Beleid, Antwerpen.
- Brownsell S. & Bradley D. (2003), *Assistive technology and telecare. Forging solutions for independent living*, The Policy Press, Bristol.

- Doms K. e.a. (2001), *Op zoek naar eigendom. Onderzoek naar de overheidssteun voor eigenaars van woningen*, HIVA-K.U.Leuven, Leuven.
- Heeren J. & Thewys T. (1999), *Seniorenvoorzieningen voor en na 2000*, Kluwer, Diegem.
- Houben P.P.J. (2001), 'Levensloopbestendig wonen en intersectorale afstemming in Europa', *Beleidswetenschap*, vol. 1.
- Huigens E. (ed.) (1998), 'De openbaarheid van de openbare ruimte. De relatie sociale veiligheid en openbare ruimte', in Platform Wonen van Ouderen (ed.), *Handboek wonen van ouderen*, Ministerie van de Vlaamse Gemeenschap, Brussel.
- Jacobs T. (2004), 'Ouder worden in de 21ste eeuw', in T. Jacobs, L. Vanderleyden & L. Vandenboer, *Op latere leeftijd. De leefsituatie van 55-plussers in Vlaanderen*, CBGS, Brussel, p. 25-40.
- Jacobs T. (2004), 'Slotbeschouwingen 'actief ouder worden' en 'autonomie': twee kernbegrippen voor het ouderenbeleid?', in T. Jacobs, L. Vanderleyden & L. Vandenboer, *Op latere leeftijd. De leefsituatie van 55-plussers in Vlaanderen*, CBGS, Brussel, p. 329-342.
- Lanoye H. (1993), *Een impulsplan voor de bejaardenvoorzieningen in het Hageland*, HIVA-K.U.Leuven, Leuven.
- Lodewijckx E. & Jacobs T. (2002), *Burgerlijke staat en samenstelling van het huishouden van ouderen. Veranderingen in het Vlaamse Gewest tijdens 1990-2000*, Centrum voor Bevolking- en Gezinsstudie, Vlaamse Wetenschappelijke Instelling.
- Maes T., Vanden Bergh H., Jacobs T. & De Decker P. (eds.) (1999), 'Keerpunten in de woongeschiedenis van ouderen. Enkele Snapshots', in P. De Decker, L. Goossens & L. Deschamps (eds.), *Wonen onderzocht 1995-1999. Een overzicht van de resultaten van de recente onderzoeken*, Ministerie van de Vlaamse Gemeenschap, Brussel, p. 24.
- Matthijs K. & Van den Troost A. (ed.) (1998), 'Vergrijzing van de bevolking: kenmerken en gevolgen', in Platform Wonen van Ouderen (ed.), *Handboek wonen van ouderen*, Ministerie van de Vlaamse Gemeenschap, Brussel, p. 7-13.
- Meert H. e.a. (2003), *Immobiel op het platteland. Omtrent rurale vervoersarmoede in Vlaanderen*, Koning Boudewijnstichting, Brussel.
- Meulemans B., Geurts V. & De Decker P. (1996), *Doelgroepen van het woonbeleid. Een analyse van de woonproblemen in Vlaanderen*, Ministerie van de Vlaamse Gemeenschap, Afdeling Woonbeleid, Brussel.

- Ministerie van de Vlaamse Gemeenschap (1996), *Een uitwendig onderzoek naar de kwaliteit van de woningen in Vlaanderen. Verslag van de survey 1994/1995*, Ministerie van de Vlaamse Gemeenschap, Administratie Ruimtelijke Ordening, Huisvesting en Monumenten en Landschappen, Brussel.
- Ministerie van de Vlaamse Gemeenschap, Afdeling Planning en Statistiek (2002), *VRIND 2001. Vlaamse regionale indicatoren*, Ministerie van de Vlaamse Gemeenschap, Brussel.
- Nuyts E. (2003), 'Het gebruik van openbaar vervoer bij 65-plussers', *Wijs over grijs*, jrg. 7, nr. 1, p. 3-6.
- Pacolet J. (ed.) (1998), 'Het economisch belang van wonen voor ouderen', in Platform wonen van Ouderen (ed.), *Handboek wonen van ouderen*, Ministerie van de Vlaamse Gemeenschap, Brussel, p. 35-46.
- Pacolet J., Degreeef T., Dewilde S., Strobbe S., Van De Putte I. & Verbrugghe K. (2001), *Plus est en vous herbekeken. Manpowerplanning in de zorgsector en de socio-culturele sector*, HIVA-K.U.Leuven, Leuven.
- Pacolet J., Bouten R., Lanoye H. & Versieck K. (1998), *Social Protection for dependency in old age in the 15 EU Member states and Norway. Syntheses Report*, European Commission, Brussel.
- Pannecoucke I. e.a. (2001), *Profiel van de sociale huurder en subjectieve beleving van de realisaties van de sociale huisvesting*, OASeS, Antwerpen.
- Platform Wonen van Ouderen (1999), *Ontwerpgids Levenslang Wonen*, Ministerie van de Vlaamse Gemeenschap, Brussel.
- Provincie Limburg (2003), *Masterplan ouderenzorg Limburg 2001-2010*, Provincie Limburg, 138 p. + bijlagen.
- Singelenberg J. (ed.) (2001), 'What Is a "Service Zone"', in S. Winters (ed.), *Lifetime Housing in Europe. Proceedings of the European Seminar and Colloquium 'Living Tomorrow Starts Today'*, Leuven, 4-5 December 2000, HIVA-K.U.Leuven, Leuven, p. 85-89.
- STAGG (2000), *Verblijven of wonen: zorg voor eenieder*, STAGG, Amsterdam.
- Truyers J. (14 april 1998), 'Afhankelijkheid of zorg?', *Bejaardenzorg. Actuele voorinformatie*, nr. 116, p. 10-14.
- Van Tendeloo P., *Samen op weg naar de woonzorgzone d'oude molen in Heist-op-den-Berg: een scenario voor wonen, zorg en dienstverlening in de wijk*.

Van Damme B. & Winters S. (2003), *Ouder worden in de Westhoek. Op zoek naar toekomstgerichte modellen van wonen en zorg in de Westhoek*, Provincie West-Vlaanderen, Brugge.

Vanden Boer L. (1999), *Over wonen-met-zorg van ouderen. Serviceflat en rusthuis: (g)een paar apart?*, CBGS, Brussel.

Winters S. (ed.) (2001), 'Lifetime Housing in Europe: the Rationale, the Strategies, the Policy Instruments', in S. Winters (ed.), *Lifetime Housing in Europe. Proceedings of the European Seminar and Colloquium 'Living Tomorrow Starts Today'*, Leuven, 4-5 December 2000, HIVA-K.U.Leuven, Leuven, p. 5-30.

Geraadpleegde websites

<http://www.limburg.be/structuurplan>

<http://www.wvc.vlaanderen.be/thuiszorg>